

<https://doi.org/10.30836/igs.1025-6814.2024.1.297242>

УДК 061.12.049:55

До 60-річчя Відділення наук про Землю НАН України. Частина 2. Хронологія становлення і розвитку Відділення наук про Землю АН УРСР (1963–1991 рр.)

E-mail: vstar@igph.kiev.ua;
vpkobolev@ukr.net

*Corresponding author /
Автор для кореспонденції:
V.P. Kobolev, vpkobolev@ukr.net

Received / Надійшла до редакції:
02.01.2024

Received in revised form /
Надійшла у ревізованій формі:
08.02.2024

Accepted / Прийнята:
01.03.2024

V.I. Starostenko, V.P. Kobolev*

Інститут геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, Київ, Україна

To the 60th anniversary of the Department of Earth Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine. Part 2. Chronology of the formation and development of the Department of Earth Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (1963–1991)

V.I. Starostenko, V.P. Kobolev*

S.I. Subbotin Institute of Geophysics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Keywords: Academy of Sciences of the Ukrainian SSR; Department; chronology; foundation and development; acquisitions.

Ключові слова: АН УРСР; Відділення; хронологія; заснування і розвиток; здобутки.

In the second part of the article, the main historical events in terms of dates, facts and personalities of the formation and development of the institutions of the Department of Earth and Space Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR from its foundation in 1963 to Ukraine's independence in 1991 are listed in chronological order.

The course of events related to name changes is given: Department of Earth and Space Sciences (1963–1972), Department of Earth Sciences (1972–1980), Department of Geology, Geophysics and Geochemistry (1980–1983) and Department of Earth Sciences (1983–1991).

Considerable attention is paid to the significant contribution of the specialists of the Department of Earth Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in eliminating the consequences of the largest technogenic and environmental disaster that occurred on April 26, 1986 at the Chernobyl nuclear power plant.

It is considered the most important achievements of the institutions of the Department of Earth Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in the period of formation and active development. In particular, scientific substantiation of the search for industrial oil and gas accumulations in the crystalline foundation of the sedimentary basins of Ukraine, volcanic and volcanogenic-sedimentary rocks of Transcarpathia and the Dnipro region, in the zones of active water exchange on the regional monoclines of Precarpathia, the Black Sea region.

The doctrine of the formation of deep fault structures has been developed, and a technique has been developed for forecasting of combined traps of hydrocarbon accumulations in deep-seated Devonian and Carboniferous horizons of the Dnipro-Donetsk Basin.

Significant results were obtained regarding the geological structure of the earth's crust and the upper mantle of the lithosphere within the framework of international projects during regional seismic research within limits of Ukraine, Southeast Europe and India. The general regularities of the structure are established for various geostructures: shields, platforms, depressions, transition zones from continents to oceans, deep-sea depressions, structures of the ocean floor.

The theoretical principles, methods and technical means of remote ocean research using artificial Earth satellites were developed, and the country's first system for collecting, transmitting and processing information about the ocean's physical fields was created.

This is a kind of report of the most significant events and facts from the life of the Department of Earth Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine and personal information and scientific achievements of the members of the Academy elected in the considered period.

© Видавець Інститут геологічних наук НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher Institute of Geological Sciences of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Ц и т у в а н н я : Старостенко В.І., Коболєв В.П. До 60-річчя Відділення наук про Землю НАН України. Частина 2. Хронологія становлення і розвитку Відділення наук про Землю АН УРСР (1963–1991 рр.). *Геологічний журнал*. 2024. № 1 (386). С. 81–104. <https://doi.org/10.30836/igs.1025-6814.2024.1.297242>

C i t a t i o n : Starostenko V.I., Kobolev V.P. 2024. To the 60th anniversary of the Department of Earth Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine. Part 2. Chronology of the formation and development of the Department of Earth Sciences of the Ukrainian SSR (1963–1991). *Geologichnij žurnal*, 1 (386): 81–104. <https://doi.org/10.30836/igs.1025-6814.2024.1.297242>

Вступ

В червні 1963 р. на Загальних зборах Академії був прийнятий новий статут, в якому була визначена удосконалена організаційна структура АН УРСР. А саме, всі її установи були об'єднані у трьох секціях: (1) фізико-технічних і математичних, (2) хіміко-технологічних і біологічних та (3) суспільних наук, в які входили дев'ять відділів (з 1971 р. – Відділення). До секції фізико-технічних і математичних наук АН УРСР входили чотири відділи, серед яких – новостворений Відділ наук про Землю і Космос. Таким чином, червень 1963 р. вважається днем народження Відділення наук про Землю НАН України (Відділення..., 2003; Національна..., 2008, 2013; Старостенко, Коболев, 2023).

Цьому передували такі події. На той час в АН УРСР були створені і працювали Інститут геологічних наук, Інститут геології горючих копалин, Інститут геофізики, Морський гідрофізичний інститут і Полтавська гравіметрична обсерваторія. Директор Інституту геофізики АН УРСР академік С.І. Субботін запропонував Загальним зборам АН УРСР створити Відділ наук про Землю і Космос, в який включити вищезазначені установи та Головну астрономічну обсерваторію. Загальні збори АН УРСР у 1963 р. цю пропозицію С.І. Субботіна прийняли і затвердили його академіком-секретарем Відділу наук про Землю і Космос, а ученим секретарем був призначений кандидат геолого-мінералогічних наук Ю.Г. Герасимов (1963–1969) (Старостенко, Коболев, 2023).

Загальна кількість обраних академіків природничого спрямування протягом 1918–1963 рр. нараховувала (включно з призначеними наказом Гетьмана Павла Скоропадського) 22 особи (середній вік – 55 років), членів-кореспондентів – 15 (середній вік – 47 років). Наймолодший серед обраних – М.П. Семененко (член-кореспондент в 34 роки, академік в 43 роки). Найстарішими були академік О.П. Карпінський (78 роки) та член-кореспондент В.О. Поггенполь (73 роки).

Несуттєво, але цікаво, що, не маючи наукових ступенів і звань, членами ВУАН за спеціальністю «географія» стали в 1927 р. видатний дослідник Центральної Азії П.К. Козлов (академік) та фахі-

вець у галузі метеорології, фітофенології і кліматології В.О. Поггенполь (член-кореспондент). Також без наукових ступенів і звань у 1929 р. академіком ВУАН був обраний В.В. Різниченко, який в той час очолював Українське відділення Геологічного комітету. У 1951 р. членом-кореспондентом АН УРСР був обраний фахівець у галузі нафтопереробки Я.І. Середа, який згодом став кандидатом хімічних наук і очолив у 1956 р. лабораторію проблем нафтопереробки Інституту геології корисних копалин АН УРСР. Зауважимо, що в цей період 16 осіб були обрані академіками одразу, а шість членів-кореспондентів згодом стали дійсними членами.

Персональний склад офіційно затвердженого на Загальних зборах у червні 1963 р. Відділу наук про Землю і Космос налічував чотири дійсні члени (В.Г. Бондарчук, О.С. Вялов, В.Б. Порфир'єв, С.І. Субботін) та 10 членів-кореспондентів (Я.М. Белєвцев, Є.С. Бурксер, О.С. Дубянський, Є.К. Лазаренко, К.Й. Новик, С.П. Родіонов, М.П. Семененко, Я.І. Середа, В.С. Соболев, О.З. Широков) (Палій, Храмов, 2013).

Становлення Відділу наук про Землю і Космос у 1963–1975 рр.

На початку 1960-х років відбулась організаційно-структурна перебудова АН УРСР, спрямована на створення найбільш перспективних наукових напрямів і відповідно нових установ з метою посилення впливу науки на розвиток провідних галузей економіки. У багатьох інститутах змінювався або уточнювався науковий профіль. Зокрема, постановою Ради Міністрів УРСР 1963 р. «Про реорганізацію наукових установ Академії наук УРСР» Інститут геології корисних копалин АН УРСР було перейменовано в Інститут геології і геохімії горючих копалин АН УРСР зі зміною наукового профілю. Того ж року постановою Ради Міністрів СРСР Раду по вивченню продуктивних сил було виведено із системи АН УРСР та підпорядковано Держплану УРСР. Також зі складу АН УРСР був переданий Міністерству геології УРСР Інститут мінеральних ресурсів (м. Сімферополь) (Національна..., 2013).

Бабинець Андрій Євтихійович (1911–1982) – видатний український вчений, доктор геолого-мінералогічних наук (1962), професор (1963), член-кореспондент АН УРСР (1964), заслужений діяч науки і техніки України (1981), лауреат премії Ради Міністрів СРСР (1981) і премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1985). Учасник Другої світової війни.

У 1927–1931 рр. навчався в Київському меліоративному технікумі, отримав диплом гідротехніка. У 1932 р. вступив на другий курс факультету гідрогеології Київського гірничо-геологічного інституту, який з відзнакою закінчив у 1935 р.

Після закінчення Інституту А.Є. Бабинець був направлений на роботу в Інститут геологічних наук АН УРСР, де працював на різних посадах до кінця життя: старший науковий співробітник (1935–1948), завідувач відділу гідрогеології (1948–1950), заступник директора з наукової роботи (1950–1968), завідувач відділу гідрогеологічних проблем (1968–1982). Одночасно у 1953–1968 рр. за сумісництвом очолював кафедру гідрогеології та інженерної геології геологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

З ім'ям Андрія Євтихійовича, як засновника наукової школи в галузі гідрогеології, морської та інженерної геології, пов'язані дослідження формування підземної гідро-сфери. Він вперше в Україні почав вивчати ізотопний склад підземних вод і розчинених у них газів, визначати їх вік і оцінювати швидкість водообміну за допомогою радіогенних ізотопів. Питання регіональної гідрогеології, поліпшення господарсько-питного і промислового водопостачання були у центрі уваги вченого. Поряд з цим, А.Є. Бабинець – один з організаторів морських досліджень донних відкладів морів і океанів в Україні. В 1962 р. він ініціював вивчення гідрохімії і фізико-хімічних властивостей донних відкладів Тропічної Атлантики на НДС «Михайло Ломоносов». Згодом вчений неодноразово брав участь в океанологічних дослідженнях, зокрема в 1969 р. був заступником начальника експедиції в першому рейсі НДС «Академік Вернадський» (східна акваторія Екваторіальної зони Атлантичного океану) (Половко, 2010; Шестопапов, Онищенко, 2012).

Доленко Григорій Назарович (1917–1990) – славетний український вчений у галузі геології і геохімії нафти і газу, доктор геолого-мінералогічних наук (1961), професор (1963), член-кореспондент АН УРСР (1964), академік АН УРСР (1979), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1971) та премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1977).

Після закінчення геолого-географічного факультету Харківського державного університету (нині – Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна) в 1940 р. Григорій Назарович отримав скерування на нафтопромисли Краснодарського краю. Проте невдовзі, з початком війни (1941), його мобілізували до армії, де він служив командиром саперної роти. У 1942 р. був демобілізований і направлений до Поволжя, де він працював старшим геологом Заглядинської контори розвідувального буріння тресту «Бугурусланнафта». За його участю відкриті нафтогазове родовище Заглядино та газові родовища Султунгулове і Тарханівка.

У 1944 р. Г.Н. Доленко обіймає посаду головного геолога Бориславської контори буріння і бере безпосередню участь у складанні першого повоєнного п'ятирічного плану розвитку нафтової промисловості та геологорозвідувальних робіт УРСР.

У 1945 р. Григорій Назарович відряджають до Австрії, де протягом п'яти років він працював головним геологом, завідувачем геологорозвідувального відділу Головної контори промислів (м. Цистерсдорф), головним геологом управління у Відні. Згодом він повернувся в Україну і працював головним геологом тресту «Укрнафтогазрозвідка» у Львові (1950–1952).

Відаючи багато сил та енергії виробництву, Г.Н. Доленко водночас активно займається науковими дослідженнями. Останнє зумовило його перехід у 1952 р. на роботу до Інституту геології корисних копалин АН УРСР (нині – Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України), де він пройшов шлях від наукового співробітника (1952–1957), заступника директора з наукової роботи (1958–1963) до директора інституту (1964–1982).

Наукові інтереси Григорія Назаровича були зосереджені на розробці теоретичних питань нафтогазової геології, взаємозв'язку нафтогазоносності провінцій з історією їх геологічного розвитку. Значним науковим здобутком вченого стала монографія «Походження нафти та газу і нафтогазонакопичення в земній корі» (1986), в якій показано історію розвитку поглядів на генезис нафти і газу, їх міграцію й акумуляцію у родовищах, а також обґрунтовано сучасну теорію мінерального синтезу нафти і газу в умовах астеносфери Землі.

Г.Н. Доленко багато сил віддавав удосконаленню організації наукової роботи, пропаганді наукових знань, підготовці кадрів вищої кваліфікації. Під його керівництвом підготовлено сім докторів і 33 кандидати наук – наступне гідне покоління науковців-геологів, які сьогодні успішно працюють, розвиваючи його вчення з фундаментальних теоретичних і прикладних питань нафтогазової геології. Серед його учнів і послідовників – директор Інституту геології і геохімії горючих копалин НАН України, академік НАН України М.І. Павлюк.

За плідну науково-практичну працю, успіхи у розвитку геологічної науки і підготовці наукових кадрів Григорій Назарович відзначений багатьма урядовими нагородами. За міжнародною базою даних ім'я Г.Н. Доленка включено до списку найвидатніших геологів-нафтовиків світу (Павлюк, Назарчук, 2017).

На перших виборах у Відділі наук про Землю і Космос в 1964 р. членами-кореспондентами АН УРСР стали А.Є. Бабинець (гідрогеологія), Г.Н. Доленко (геологія горючих копалин) і А.Г. Колесников (фізика моря) (Палій, Храмов, 2013).

У 1960-х роках в АН УРСР проводилася цілеспрямована робота щодо нарощування експериментальної бази фундаментальних досліджень. Саме в цей час в Інституті геофізики АН УРСР було розпочато вивчення будови земної кори методом глибинного сейсмічного зондування. У 1965 р. науковцями Морського гідрофізичного інституту було створено першу в країні систему збору та оперативної обробки результатів океанографічних спостережень для НДС «Михайло Ломоносов».

Постановою Ради Міністрів УРСР у 1966 р. був заснований Центральний науково-природничий музей АН УРСР у складі Зоологічного, Ботанічного, Геологічного, Палеонтологічного та Археологічного музеїв. Постановою Президії АН УРСР у 1967 р. Сектор географії Інституту геологічних наук був переданий Раді по вивченню продуктивних сил УРСР (Національна..., 2013).

На виборах до АН УРСР у 1965 р. членом-кореспондентом за спеціальністю «фізична хімія» був обраний Р.В. Кучер, який у 1982–1986 рр. очолював Інститут геології і геохімії горючих копалин АН УРСР (Палій, Храмов, 2013).

У 1967 р. Інститутом геологічних наук АН УРСР був змонтований буровий понтон, а вже наступного року побудована плавуча бурова платформа для вивчення рудоносності

Колесников Аркадій Георгійович (1907–1978) – відомий вчений у галузі гідрофізичних досліджень, доктор фізико-математичних наук (1943), професор (1947), член-кореспондент АН УРСР (1964), академік АН УРСР (1967), лауреат Державної премії СРСР (1970) та Державної премії України в галузі науки і техніки (1979).

Після закінчення у 1930 р. Московського вищого технічного училища та аспірантури Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова Аркадій Георгійович деякий час працював науковим співробітником Всесоюзного теплотехнічного інституту, а потім в Інституті теоретичної фізики АН СРСР. З 1944 р. – викладач кафедри фізики моря і вод суходолу фізичного факультету Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова, яку згодом очолював (1947–1962). За цей час він підготував 40 кандидатів і шість докторів наук.

Вся подальша наукова діяльність А.Г. Колесникова пов'язана з Морським гідрофізичним інститутом АН УРСР, де він тривалий час перебував на посаді директора (1962–1974). Під його керівництвом було започатковано новий напрям наукової діяльності, пов'язаний з розробкою автоматизованої системи збору, передачі й опрацювання інформації про фізичні поля океану. Були узагальнені результати багаторічних міжнародних досліджень Тропічної Атлантики, практичним завершенням яких стало видання Міжурядовою океанографічною комісією ЮНЕСКО двотомника «Океанографічний атлас Тропічної Атлантики» (1976).

Основні наукові дослідження вченого пов'язані з вивченням океанічної турбулентності в приводному шарі «атмосфера-океан», а також з розробкою гідрофізичних вимірвальних комплексів і автоматизованих систем.

Аркадій Георгійович виконував велику науково-організаційну й громадську роботу, брав участь у роботі багатьох міжнародних нарад, з'їздів, симпозіумів, представляв Україну в міжнародних організаціях. Активна наукова і педагогічна діяльність вченого була відзначена багатьма високими урядовими нагородами. Його ім'я присвоєно НДС «Професор Колесников» (Відділення..., 2003).

Кучер Роман Володимирович (1925–1991) – видатний український фізико-хімік, доктор хімічних наук (1964), професор (1964), член-кореспондент АН УРСР (1965), академік АН УРСР (1972), лауреат премії ім. Л.В. Писаржевського (1975) та Державної премії України у галузі науки і техніки (1993, посмертно).

Після закінчення у 1947 р. Львівського університету Роман Володимирович залишився у ньому працювати. У 1966 р. він організував і очолював відділ радикальних процесів Інституту фізико-органічної хімії та вуглехімії АН УРСР (м. Донецьк) і кафедру фізичної хімії Донецького університету. Ним була створена наукова школа фізико-хіміків, основні наукові напрями якої присвячені дослідженням процесів рідинно-фазового окиснення.

У 1982 р. Р.В. Кучер переїхав до Львова, де очолював Інститут геології і геохімії горючих корисних копалин АН УРСР (1982–1986). Його багатогранна наукова діяльність була пов'язана з дослідженнями колоїдно-хімічних властивостей поверхнево-активних емульгаторів у водних розчинах, вивченням кінетики і механізму процесів рідинно-фазового окиснення органічних сполук. Вченому належить відкриття кінетичного закону накопичення проміжного продукту, що утворюється в ланцюгових реакціях при введенні інгібітору. Велику увагу Роман Володимирович приділяв дослідженням, спрямованим на пошуки, видобування та переробку нафти, газу, кам'яного вугілля і горючих сланців (Нариси..., 2011).

морського шельфу Чорного й Азовського морів. На цих плавзасобах в акваторії Азовського моря було пробурено понад 40 свердловин глибиною до 70 м. На початку 1970-х років було створено перше в Україні науково-дослідне бурове судно «Геохімік», з якого на шельфі північно-західної частини Чорного моря були пробурені десятки свердловин. Отримані унікальні матеріали стали базовими при розробці теоретичних засад пошуку залізних руд, залізо-марганцевих конкрецій та будівельних матеріалів у прибережних районах Чорного й Азовського морів (Гожик, 2020).

По Відділу наук про Землю і Космос АН УРСР на виборах у 1967 р. були обрані: дійсними членами Я.М. Белєвцев (геологія рудних родовищ), А.Г. Колесников (фізика моря), Г.М. Малахов

(гірнична справа); членами-кореспондентами – В.В. Глушко і І.С. Усенко (геологія) та В.Б. Соллогуб (геофізика) (Палій, Храмов, 2013).

У 1968 р. для Морського гідрофізичного інституту АН УРСР у Німеччині було побудовано НДС «Академік Вернадський», у першому рейсі якого вже наступного року були виконані комплексні океанографічні, гідрофізичні і геолого-геофізичні спостереження на східній акваторії Екваторіальної зони Атлантичного океану. Варто зазначити, що експедиційні дослідження на НДС «Академік Вернадський» проводились упродовж 22 років (1969–1991). За цей час в 62 рейсах пройдено понад 1 млн морських миль (цей шлях дорівнює 4,8 відстані від Землі до Місяця), дослідження були виконані майже на 9000 океанографічних станціях (Батраков, 2008).

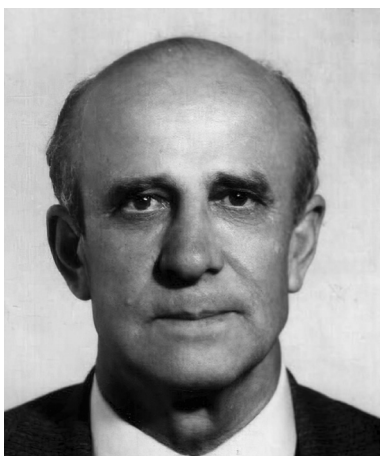

Малахов Георгій Михайлович (1907–2001) – знаний вчений-новатор у галузі розробки залізо- і марганцеворудних родовищ, доктор технічних наук (1951), професор (1953), академік АН УРСР (1967), лауреат Державної премії СРСР (1948) та України (1970) в галузі науки і техніки та премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1987). Нагороджений орденом Леніна та нагрудним знаком «Шахтарська слава» трьох ступенів.

Після закінчення у 1930 р. Дніпропетровського гірничого інституту Георгій Михайлович працював начальником дільниці, завідувачем відділу механізації і пневматичного буріння, завідувачем гірничих робіт, головним інженером Інгулецького рудоуправління на Криворізькому залізрудному родовищі. Згодом він очолює гірничий сектор Криворізького науково-дослідного гірничого інституту (1939–1941). Після евакуації Інституту на Урал (1941–1944) Г.М. Малахов працював головним інженером рудника Бакал у Челябінській області, де впроваджував нові технології видобування руд. Протягом 1944–1945 рр. – головний інженер будівництва Дашкесанського рудника в Азербайджанській РСР.

В 1946–1973 рр. Георгій Михайлович проводив дослідження в галузі гірського тиску і керування ним у гірничих роботах у Криворізькому гірничорудному інституті, в якому впродовж 22 років (1951–1973) обіймав посаду ректора. З 1973 р. – завідувач відділу охорони надр, проблем розробки та комплексного використання сировини Інституту геологічних наук АН УРСР.

Георгій Михайлович є автором понад 360 праць, присвячених високоєфективним способам видобування корисних копалин, методам розкриття і підготовки родовищ, розробкам способів буро-підривних робіт, з них 26 монографій та п'ятеро десятка винаходів, які знайшли широке застосування у промисловій розробці рудних родовищ. Останні його наукові інтереси стосувалися циклічно-поточної технології видобування міцних руд і магнетитових кварцитів. Вчений підготував 14 докторів та 73 кандидати наук (Відділення..., 2003).

Глушко Василь Васильович (1920–1998) – відомий геолог-нафтовик, дослідник регіональної тектоніки і нафтогазоносності України, доктор геолого-мінералогічних наук (1966), професор (1967), член-кореспондент АН УРСР (1967), двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1986, 1994).

Після закінчення в 1942 р. геологічного факультету Воронежського університету Василь Васильович працював начальником геологічного загону в Казахстан-Алтайській експедиції, потім воював на різних фронтах Другої світової війни (1943–1945).

Після війни В.В. Глушко працював на посадах геолога, начальника партії, головного геолога тресту «Львівнафтогазрозвідка». З 1955 по 1979 р. він обійняв посаду заступника директора, а потім працював директором Українського науково-дослідного геологорозвідувального інституту у Львові.

Близько п'яти років Василь Васильович очолював науково-пошукові роботи геологів-нафтовиків у Німеччині і Польщі, де вивчалася геологічна будова басейну Північного моря і суміжних з ним територій. Неодноразово як консультант виїжджав в Болгарію, Угорщину, Польщу, Чехословаччину, Румунію і Марокко для надання допомоги та визначення напрямів геологорозвідувальних робіт на нафту і газ.

Більшість наукових праць вченого присвячено проблемам розташування родовищ нафти і газу, напрямку пошукових робіт та оцінці їх перспектив. Дослідник вирішив низку питань стратиграфії Передкарпатського прогину, регіональної геології Карпат і західної частини Східноєвропейської платформи (Відділення..., 2003).

Соллогуб Всеволод Борисович (1912–1988) – видатний український вчений-геофізик, доктор геолого-мінералогічних наук (1963), професор (1964), член-кореспондент АН УРСР (1967), двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1984, 1989) та премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1976).

Після закінчення Дніпропетровського гірничого інституту (за фахом «гірничий інженер-геофізик») трудова діяльність Всеволода Борисовича розпочалася у 1933 р. на посадах оператора, виконроба, начальника геофізичної партії Українського геологічного управління «Укрнафтогазрозвідка». З 1947 по 1949 р. він викладав геофізику у Київському геологорозвідувальному технікумі, а з 1952 по 1955 р. – доцент Київського політехнічного інституту. З 1955 по 1960 р. В.Б. Соллогуб працював старшим науковим співробітником Інституту геологічних наук АН УРСР. Після організації Інституту геофізики АН УРСР у 1960 р. вчений був запрошений С.І. Субботніним на посаду заступника директора з наукової роботи й очільника відділу сейсмометрії, в якому він працював до кінця життя.

Внесок Всеволода Борисовича у розвиток сейсмічних досліджень глибинної будови земної кори території України важко переоцінити. При ньому були започатковані регіональні сейсмічні дослідження глибинної будови земної кори території України, у тому числі Українського щита і Дніпровсько-Донецького авлакогену. Отриманий унікальний матеріал надав можливість вперше побудувати структурні схеми поверхні Мохоровичича, виявити глибинні розломи та обґрунтувати їх зв'язок із підвищеними концентраціями мінеральної сировини.

З 1966 р. учений брав активну участь у програмі робіт Європейської сейсмологічної комісії і комісії всебічної співпраці академій наук соціалістичних країн із проблеми «Планетарні геофізичні дослідження». Результати цього співробітництва викладені під редакцією Всеволода Борисовича у монографіях «Будова земної кори Центральної і Південно-Східної Європи» (1971), «Структура земної кори Центральної і Південно-Східної Європи за даними геофізичних досліджень» (1980) (Відділення..., 2003).

Усенко Іван Степанович (1906–1987) – відомий український вчений у галузі петрографії і мінералогії магматичних і метаморфічних порід, стратиграфії і тектоніки докембрію, доктор геолого-мінералогічних наук (1960), професор (1981), член-кореспондент АН УРСР (1967), заслужений діяч науки і техніки України (1986), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1981). Учасник Другої світової війни. Нагороджений багатьма бойовими орденами і медалями.

У 1932 р. Іван Степанович закінчив Київський гірничий інститут, потім аспірантуру при цьому інституті. З 1936 р. працював на науковій роботі в Інституті геологічних наук АН УРСР, а у 1949–1968 рр. очолював відділ петрографії.

Після організації Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР у 1969 р. І.С. Усенко був запрошений на посаду очільника відділу петрографії, в якому працював до кінця життя. Одночасно у 1949–1956 рр. за сумісництвом очолював кафедру петрографії геологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Наукові інтереси Івана Степановича стосувались петрографії магматичних і метаморфічних порід, стратиграфії і тектоніки докембрію, мінералогії породоутворюючих мінералів. Він досліджував основні й ультраосновні породи раннього докембрію. На підставі петрохімічних даних дійшов висновку, що ультраосновні породи Побужжя належать до диференціантів базальтової лави та утворюють єдину офіолітову формацію, в якій виділяються дві субформації – габро-базальтова і габро-перидотитова.

Вчений обґрунтував критерії пошуку нікеленосних ультрабазитів Українського щита, пов'язаних з основними породами. Також він зробив вагомий внесок у теорію гранітоутворення і гіпотезу походження чарнокітів.

Найбільшу популярність Іван Степанович здобув як засновник нового наукового напрямку – петромінералогії. Варто також зазначити його ініціативу стосовно розвитку в Україні нової галузі промисловості – кам'яного лиття. Він виконав дослідження речовинного складу та оцінив запаси петругрійної сировини, зокрема амфіболітів Українського щита (Відділення..., 2003).

Немаловажною подією 1960-х років слід вважати початок будівництва Академмістечка в Києві у складі житлового масиву і шести будівель інститутів, зокрема Інституту геофізики та Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР, який був створений у 1969 р. (Наукові..., 2013).

8 травня 1969 р. ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР прийняли постанову про

заснування Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (Національна..., 2013).

У 1969 р. Є.К. Лазаренко був обраний дійсним членом АН УРСР за спеціальністю «мінералогія», а членами-кореспондентами стали В.І. Беляєв і О.М. Маринич (фізична географія) та О.С. Поваренних (кристалохімія мінералів) (Палій, Храмов, 2013).

Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР створений постановою Ради Міністрів УРСР від 23 грудня 1968 р. та Президії АН УРСР від 9 січня 1969 р. на базі об'єднання двох окремих підрозділів Інституту геологічних наук АН УРСР – сектору геохімії, мінералогії, петрографії, корисних копалин і сектору металогенії.

Засновником Інституту та його першим директором був академік АН України М.П. Семененко, який об'єднав в Інституті дослідників рудно-петрографічного і мінералого-геохімічного напрямів та фахівців з фізики твердого тіла, електронно-мікроскопічних, спектроскопічних, рентгеноструктурних, ізотопно-геохімічних та інших методів дослідження мінеральної речовини.

У 1993 р. у зв'язку з посиленням рудно-металогенічного напрямку постановою Президії АН України цей інститут було перейменовано в Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення, а у 2006 р. йому було присвоєно ім'я М.П. Семененка (Наукові..., 2013).

В Інституті отримали розвиток такі наукові школи: петрологічна (член-кореспондент АН УРСР І.С. Усенко); ізотопної геохімії і геохронології (академік АН УРСР М.П. Семененко); регіональної, генетичної мінералогії і фізики мінералів (академік АН УРСР Є.К. Лазаренко, О.С. Поваренних і член-кореспондент АН УРСР І.В. Матяш); літології і пошукової геохімії (академік АН УРСР Л.Г. Ткачук і професор Є.І. Куковський).

Інститут є провідним закладом з питань розвитку таких напрямів геологічної науки, як геохронологія і стратиграфія докембрію, регіональна та генетична мінералогія, геологія і геохімія рудних родовищ, петрологія, пошукова та екологічна геохімія. Інститут має відповідне обладнання і досвід роботи для вирішення актуальних проблем вітчизняної геологічної науки: розробки мінералого-петрографічних і геохімічних критеріїв прогнозу і пошуків родовищ чорних, кольорових, благородних та рідкісних металів, впровадження геохімічних методів пошуків у практику геологорозвідувальних робіт, прогнозу екологічної стійкості ландшафтів до техногенного навантаження і виявлення зон екологічного ризику за геохімічними даними, дослідження в галузі спектроскопії мінеральної речовини, радіаційної стійкості мінералів і порід (Відділення..., 2003).

З 1977 р. Інститут очолював академік НАН України М.П. Щербак, який у 2008 р. передав повноваження директора Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка своєму учню – на той час члену-кореспонденту НАН України О.М. Пономаренку.

Беляєв Валерій Іванович (1931–1999) – видатний вчений у галузі океанології, фахівець з математичного моделювання складних систем в атмосфері, гідросфері та техносфері, доктор фізико-математичних наук (1964), професор (1969), член-кореспондент АН УРСР (1969), академік АН УРСР (1988), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2000, посмертно).

Після закінчення фізичного факультету Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова (1949–1954) Валерій Іванович працював в Інституті прикладної геофізики АН СРСР. З 1962 р. – в системі Академії наук України: завідувач відділу та заступник директора Морського гідрофізичного інституту АН УРСР (1962–1973), завідувач відділу математичного моделювання Інституту біології південних морів ім. О.О. Ковалевського (1973–1981), завідувач відділу оптики і біофізики океану Морського гідрофізичного інституту АН УРСР (1981–1999). У 1992 р. вчений очолює Кримське відділення АН УРСР, у складі якого організував і став директором Наукового центру з проблем моделювання в екології та рекреаційної географії АН УРСР.

На основі оригінального підходу, що ґрунтується на лагранжевому уявленні рівнянь стану у фазовому просторі параметрів, Валерій Іванович розробив ефективний метод опису геофізичних явищ, зумовлених фазовими переходами. Він вивчав океан як складну систему, стан якої формується в результаті взаємодії фізичних, хімічних і біологічних процесів, а також в умовах антропогенних навантажень. Ним була створена низка логіко-інформаційних моделей екологічних і еколого-економічних систем, зокрема фізіологічних процесів у тканинах організмів морських тварин при взаємодії з навколишнім середовищем, екосистем шельфу Чорного моря та його сірководневої зони, системи «місто-навколишнє середовище», еволюції Сонячної системи та ін. На їх основі були розроблені комп'ютерні програмні системи управління розвитком прибережних морських регіонів (Відділення..., 2003).

Маринич Олександр Мефодійович (1920–2008) – відомий український географ-геоморфолог, державний і громадський діяч, доктор географічних наук (1961), професор (1962), член-кореспондент АН УРСР (1969), заслужений діяч науки і техніки України (1991), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1993).

На початку Великої Вітчизняної війни Олександр Маринич – студент геолого-географічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка – брав участь в обороні Києва, був поранений і направлений до госпіталю в м. Казань. У 1942 р. він закінчив Казанський університет за спеціальністю «географ-геоморфолог», вступив до аспірантури, а потім знову повернувся на фронт і брав участь у бойових діях у складі танкових військ.

Після закінчення війни О.М. Маринич навчався в аспірантурі геологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, яку успішно закінчив у 1948 р. Згодом працював в цьому університеті доцентом кафедри геоморфології (1949–1955), завідувачем кафедри фізичної географії (1956–1971), деканом географічного факультету (1956–1968), проректором з навчальної роботи (1968–1971).

Упродовж 1971–1979 рр. Олександр Мефодійович очолював Міністерство освіти УРСР. З 1979 по 1989 р. керував Сектором, згодом – Відділенням географії (знаходились у підпорядкуванні Інституту геофізики і Морського гідрофізичного інституту АН УРСР) та був одним із засновників створеного на його базі в 1991 р. самостійного Інституту географії АН УРСР.

Найбільше відомі наукові праці О.М. Маринича з геоморфології і фізичної географії, ландшафтознавства, фізико-географічного районування України, історії географічної науки. За його ініціативою та активною участю видано третю томну «Географічну енциклопедію України». Ця одна з перших галузевих енциклопедій її досі є неперевершеним зібранням інформації про природу, економіку, суспільне життя України. Без усяких сумнівів, Олександр Мефодійович Маринич був яскравою і багатогранною особою, надзвичайно цікавою і талановитою людиною, великим ученим і чудовим адміністратором, гордістю української географічної науки (Відділення..., 2003; О.М. Маринич..., 2015).

Поваренних Олександр Сергійович (1915–1986) – знаний вчений у галузі мінералогії і кристалохімії, доктор геолого-мінералогічних наук (1957), професор (1969), член-кореспондент АН УРСР (1969), академік АН УРСР (1973), заслужений діяч науки і техніки України (1975), лауреат премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1975) та Державної премії України в галузі науки і техніки (1983). Учасник Великої Вітчизняної війни.

У 1932 р. Олександр Сергійович поступив до Ташкентського геологорозвідального технікуму, а у 1935 р. – на гірничий факультет Середньо-азіатського індустріального інституту, який успішно закінчив у 1940 р. У роки Вітчизняної війни воював на Ленінградському фронті.

Після закінчення війни навчався в аспірантурі Ленінградського гірничого інституту. Згодом працював доцентом і професором Криворізького гірничорудного інституту. В 1960 р. переїхав до Києва, де очолив відділ мінералогії і кристалохімії спочатку в Інституті геологічних наук (1960–1969), а потім в Інституті геохімії і фізики мінералів АН УРСР (1969–1986), в якому працював до кінця життя.

Основні проблеми мінералогії Олександр Сергійович розглядав з позицій динамічності кристалографії. Він узагальнив і проаналізував величезний експериментальний матеріал по мінералогії, на підставі якого опрацював новітню теорію кристалохімії мінералів. Одержані результати опубліковані в його монографії «Кристалохімічна класифікація мінеральних видів» (1966), яку було видано також у США. За цю роботу вчений був удостоєний премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР.

Олександр Сергійович глибоко дослідив і опрацював кристалохімічну теорію однієї з найважливіших властивостей мінералів – міцності та одержав головну її формулу. Розглянув також інші властивості мінералів та їх залежність від конституційних особливостей мінералу. Багато уваги вчений приділяв вивченню коливальних спектрів кристалів, головним чином мінералів. Запропоноване ним універсальне рівняння для визначення силової константи дозволяє широко використовувати методи інфрачервоної спектроскопії для вирішення важливих задач, починаючи з теоретичних проблем і ранньої діагностики мінералів і закінчуючи виявленням типоморфних ознак і розробкою генетичної мінералогії. Своє бачення майбутнього у вивченні мінеральної речовини вчений виклав у книзі «Мінералогія: минуле, дійсне і майбутнє» (1985).

Олександр Сергійович Поваренних був почесним членом Всесоюзного та Українського мінералогічних товариств, дійсним членом мінералогічних товариств Великої Британії, Ірландії, Франції, Італії, США, Канади та Японії (Відділення..., 2003).

Постановою Президії АН УРСР у 1970 р. Сектор географії Ради по вивченню продуктивних сил УРСР був переданий у підпорядкування Інституту геофізики АН УРСР (Національна..., 2013). Ученим секретарем Відділу наук про Землю і Космос АН УРСР була призначена кандидат біологічних наук Н.Л. Корнієць.

У 1970 р. Е.Б. Чекалюком зі співробітниками Інституту геології і геохімії горючих копалин АН УРСР було відкрито явище розчинності нафти у воді і розроблено технологію її добування водяним терморозчинником. Найвагомим результатом цього періоду є відкриття, експериментальне та теоретичне дослідження у Тропічній Атлантиці екваторіальної протитечії, названої на честь М.В. Ломоносова. У 1970 р. група вчених Морського гідрофізичного інституту АН УРСР (С.Г. Богуславський, Г.Н. Григор'єв, Г.П. Пономаренко, А.С. Саркісян, О.І. Фельзенбаум, Н.К. Ханайченко) на чолі з директором інституту академіком АН УРСР А.Г. Колесниковим була відзначена Державною премією СРСР за цю надзвичайно актуальну на той час роботу, яка зберегла свою значущість дотепер. У 1974 р. за геологічні дослідження присуджено Державну премію СРСР Я.М. Бєлевцеву (Національна..., 2013).

Державні премії УРСР у галузі науки і техніки першими у Відділі наук про Землю отримали: Г.М. Малахов (1970) – за докорінне вдосконалення методів підземної розробки потужних рудних родовищ; Г.Н. Доленко і В.Б. Порфир'єв (1971) – за обґрунтування розвідування і відкриття нафтових та газових родовищ на великих глибинах у Дніпровсько-Донецькій западині і в Прикарпат-

ському регіоні; С.І. Субботін і З.О. Крутиховська (1972) – за розробку і впровадження методики геологічного картування, розвідування і вивчення глибинної будови родовищ Української залізорудної провінції геофізичними методами; М.П. Семененко, Я.М. Бєлевцев, Г.І. Каляєв, В.І. Скаржинський (1973) – за розробку теоретичних основ металогенії докембрію Українського щита і складання металогенічної і прогнозної карти України і Молдавії (Палій, Храмов, 2013).

На Загальних зборах АН УРСР у квітні 1971 р. було прийнято постанову про перейменування Відділів АН УРСР на Відділення, а у березні 1972 р. Відділення наук про Землю і Космос було перейменовано на Відділення наук про Землю АН УРСР.

Постановами Ради Міністрів УРСР і Президії АН УРСР у 1972 р. засновано премію ім. В.І. Вернадського за видатні наукові роботи в галузі геології, геофізики і гідрофізики, яку першими отримали: О.С. Поваренних (1973) – за монографію «Кристалохімічна класифікація мінеральних видів»; Ю.П. Мельник (1974) – за монографію «Фізико-хімічні умови утворення докембрійських залізистих кварцитів»; І.С. Усенко, І.Б. Щербаков, А.П. Заєць (1975) – за монографію «Біотити докембрію» (Національна..., 2013).

У першій половині 1970-х років по Відділенню наук про Землю були обрані дійсними членами АН УРСР Л.Г. Ткачук (геологія, 1972) та О.С. Поваренних (кристалохімія мінералів, 1973), членами-кореспондентами – М.Р. Ладиженський (геологія горючих копалин, 1972), В.Я. Дідковський (геологія, 1973) та А.В. Чекунов (геофізика, 1973) (Палій, Храмов, 2013).

Ткачук Лук'ян Григорович (1902–1981) – видатний вчений у галузі літологічного, петрологічного і петрогенетичного вивчення гірських порід, доктор геолого-мінералогічних наук (1945), професор (1945), академік АН УРСР (1972). Учасник Великої Вітчизняної війни.

Навчався на факультеті професійної освіти геолого-географічного циклу Вінницького інституту народної освіти, а потім перейшов до Київського інституту народної освіти, який закінчив у 1926 р.

Трудову діяльність Лук'ян Григорович розпочав в Українському відділенні Геолкому (1926–1929), згодом працював доцентом Київського гірничо-геологічного інституту (1931–1935) і Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (1935–1941).

У 1938–1941 рр. Л.Г. Ткачук очолював сектор петрографії Інституту геологічних наук АН УРСР. Після війни працював у Львові: завідувач лабораторії Інституту геології і геохімії горючих копалин АН УРСР і завідувач кафедри Політехнічного інституту (1945–1961). Згодом повернувся до Києва і працював завідувачем відділів петрографії Інституту геологічних наук (1961–1968) та Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР (1968–1981).

Основний напрям наукових досліджень вченого – вивчення речовинного складу, структурно-текстурних особливостей, петрографічних відмін у породах магматичних і метаморфічних комплексів Українського щита, а також осадових і осадово-вулканогенних формацій (переважно Карпат). Лук'ян Григорович – один з основоположників літології осадових порід, брав участь у складанні перших геологічних, тектонічних і літолого-палеогеографічних карт України (Відділення..., 2003).

Ладиженський Микола Романович (1906–1975) – відомий дослідник геології і нафтогазоносності Карпатського регіону, доктор геолого-мінералогічних наук (1955), професор (1956), член-кореспондент АН УРСР (1972).

Микола Романович навчався у Краківській гірничій академії, по закінченні якої у 1936 р. одержав диплом гірничого інженера. Трудову діяльність розпочав у 1937 р. геологом, а згодом головним геологом у нафтовому акціонерному товаристві «Піонер» (з 1940 р. – трест «Укрнафторозвідка») у Львові.

У 1951 р. М.Р. Ладиженський переходить працювати в щойно створений Інститут геології корисних копалин АН УРСР (нині – Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України) на посаду заступника директора з наукової роботи. У 1959 р. вчений очолює відділ геології нафтових і газових родовищ, реорганізований у 1963 р. у відділ регіональної геології нафтогазоносних областей УРСР. Після його ліквідації у 1969 р. до останніх днів життя Микола Романович очолював новостворений відділ горючих сланців.

Починаючи з 1945 р. М.Р. Ладиженський поєднував науково-організаційну діяльність з викладацькою роботою на нафтовому факультеті Львівського політехнічного інституту, де обіймав посади асистента, старшого викладача, доцента і професора.

Вчений створив нові аргументовані уявлення про будову, тектонічне районування та історію геологічного розвитку Карпат у цілому та окремих нафтогазоносних зон. Також він сформував проблематику практичного використання карпатських мелінітових сланців, виконав основоположні роботи, що висвітлюють умови їхнього залягання, фаціальну мінливість та запаси. Його монографія «Геологія і нафтогазоносність Радянського Передкарпаття» (1955) тривалий час була настільною книгою і довідником усіх карпатських геологів (Відділення..., 2003).

Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років в АН УРСР були створені регіональні наукові центри, які певною мірою координували дослідження як в академічних інститутах, так і в університетах регіонів. Саме тоді українська природнича наука ознаменувалась інтенсивним ростом наукових досліджень в установах Відділення наук про Землю. Фундаментальне значення мали праці з теоретичної та регіональної мінералогії та загальної геології Інституту геологічних наук АН УРСР. Також була обґрунтована нова геотектонічна теорія – тектоорогенія, вчення про планетарні розломи літосфери Землі та їх закономірного загальнопланетарного розташування, зокрема гіпотеза про вихрові структури земної кори.

Принципово новими були наукові напрями – абсолютна геохронологія, кристалохімія мінералів, рудоутворення в новоствореному Інституті геохімії і фізики мінералів АН УРСР.

Інститутом геофізики АН УРСР виконувалися міжнародні сейсмічні дослідження на території Центральної та Східної Європи, де зосереджені практично всі різновиди тектонічних структур і геодинамічних режимів континентальної літосфери Землі. У результаті було вивчено структурний взаємозв'язок різноманітних поверхів тектоносфери та її неоднорідностей, проведено районування регіонів за сукупністю глибинних

геолого-геофізичних ознак, досліджено динаміку літосфери, її структуру і петрологічну еволюцію, вулканізм, метаморфізм і рудоутворення.

У галузі комплексного вивчення геологічної будови й оцінки потенційних ресурсів нафти і газу Карпатської, Дніпровсько-Донецької і Причорноморсько-Кримської нафтогазоносних провінцій України велике теоретичне і практичне значення мали розроблені ученими Інституту геології і геохімії горючих копалин АН УРСР гідрогеохімічні показники нафтогазоносності за мінеральним, органічним та ізотопним складом водню і кисню підземних вод та з'ясування їх ролі у формуванні нафтових і газових родовищ.

У січні 1974 р. на базі лабораторії сейсмо-гідроакустики Львівської філії математичної фізики Інституту математики АН УРСР було створено Одеське відділення гідроакустики, яке у 1977 р. було передано в підпорядкування Морського гідрофізичного інституту АН УРСР. Основними науковими напрямами Відділення були визначені дослідження з гідроакустики народногосподарського та спеціального призначення (Національна..., 2013).

У 1974 р. ученим секретарем Відділення наук про Землю АН УРСР був призначений кандидат геолого-мінералогічних наук Д.А. Лєсної (1974–1976).

Дідковський Валентин Якович (1914–1995) – відомий палеонтолог-стратиграф, доктор геолого-мінералогічних наук (1965), професор (1972), член-кореспондент АН УРСР (1973), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1976). Учасник Великої Вітчизняної війни – льотчик-штурман авіаційного загону. За виконання військових завдань нагороджений орденами Червоного Прапора (1942) та Вітчизняної війни II ступеня (1945), а також численними медалями.

Після закінчення геологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (1938) Валентин Якович працював в Інституті геологічних наук АН УРСР: науковий співробітник (1938–1969), завідувач відділу палеонтології і стратиграфії кайнозойських відкладів (1969–1986), заступник директора (1969–1972), директор (1973–1977), старший науковий співробітник-консультант (1986–1992), радник при дирекції (1992–1995).

Наукові праці В.Я. Дідковського присвячені переважно стратиграфії, палеонтології і палеобіомії неогенових відкладів півдня України і Молдови, а також мезо-кайнозойським відкладам Дніпровсько-Донецької западини у зв'язку з їх нафтоносністю. Він брав безпосередню участь в експедиційних роботах з геологічного обґрунтування побудови траси Південноукраїнського каналу і проєкті Каховської ГЕС. Вагомий внесок зроблено вченим у вивчення фауни форамініфер Чорного, Азовського, Каспійського і Середземного морів. Вчений був учасником міжнародних науково-дослідних рейсів НДС «Михайло Ломоносов», під час яких вивчав літологію, геологічні властивості донних відкладів, закономірності поширення форамініфер у Тихому, Атлантичному та Індійському океанах.

Валентин Якович – співавтор Атласу літолого-палеогеографічних карт Східно-Європейської платформи та її геосинклінального обрамлення, літолого-палеогеографічних карт СРСР та УРСР (1958–1966), збірників «Викопні фауна і флора УРСР» (1974) та «Стратиграфія УРСР», журналу «Тектоніка і стратиграфія» (Відділення..., 2003).

Чекунов Анатолій Васильович (1932–1996) – видатний український вчений у галузі комплексного дослідження глибинної будови літосфери геофізичними методами. Доктор геолого-мінералогічних наук (1972), професор (1973), член-кореспондент АН УРСР (1973), академік АН УРСР (1979), двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1984, 1995).

Після закінчення з відзнакою геологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка в 1954 р. Анатолій Васильович продовжив у ньому навчання в аспірантурі під керівництвом відомого геолога, професора О.Л. Ейнора і в 1958 р. захистив кандидатську дисертацію. У 1957–1959 рр. працював у Науково-дослідному секторі Київського університету.

З 1959 р. вся подальша наукова діяльність вченого була безвідривно пов'язана з АН України. Починав він науковим співробітником Інституту геологічних наук, а у 1960 р. перейшов працювати до новоствореного Інституту геофізики АН УРСР, де пройшов шлях від старшого наукового співробітника до директора інституту (1976–1991). Упродовж 1983–1988 рр. обіймав посаду академіка-секретаря Відділення наук про Землю АН УРСР.

Наукові дослідження Анатолія Васильовича стосуються вивчення глибинної будови та еволюції земної кори, геотектоніки, геологічної інтерпретації геофізичних даних. У 1971 р. він успішно захистив у Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова докторську дисертацію на тему «Будова земної кори і деякі питання тектоніки півдня європейської частини СРСР». Близькі дослідження по вивченню глибинної будови літосфери Землі дозволили йому дійти до створення еволюційної низки геоструктур – перманентної проблеми геотектоніки.

Протягом п'яти років А.В. Чекунов очолював штаб геологічної академічної науки України, будучи в 1983 р. обраним академіком-секретарем Відділення геології, геохімії та геофізики АН УРСР, яке з його ініціативи було перейменовано у Відділення наук про Землю. На цій високій посаді проявились його організаційні здібності в стимулюванні і підтримці актуальних наукових напрямів.

Для координації робіт з тектоніки території України Анатолій Васильович створив Наукову раду «Тектоносфера України». Під його керівництвом упродовж 1985–1990 рр. виконувався міжнародний проєкт «Комплексні геофізичні дослідження літосфери Центральної і Східної Європи». Фундаментальні результати цього проєкту опубліковані під його редакцією у восьмитомній монографії «Літосфера Центральної і Східної Європи»: «Геотраверси I, II, V» (1987), «Геотраверси IV, VI, VIII» (1988), «Геодинаміка» (1988), «Східно-Європейська платформа» (1989), «Методика і результати комплексної інтерпретації» (1992), «Геотраверси III, VII, IX» (1993), «Узагальнення результатів досліджень» (1993), «Молоді платформи і Альпійський складчастий пояс» (1994).

У зв'язку зі станом здоров'я Анатолій Васильович у 1991 р. прийняв непросте для себе рішення покинути посаду директора Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР і залишався очільником відділу геологічних проблем глибинної геофізики до кінця життя (Старостенко и др., 2022).

Період активного розвитку Відділення наук про Землю у 1976–1990 рр.

16 січня 1976 р. ми втратили видатного вченого та надзвичайно чудову людину, фундатора і директора Інституту геофізики АН УРСР, засновника та першого академіка-секретаря Відділу наук про Землю і Космос АН УРСР Серафіма Івановича Субботіна. Цього ж року йому посмертно була присуджена премія ім. В.І. Вернадського за цикл робіт «Структура земної кори» у співавторстві з В.Б. Соллогубом і А.В. Чекуновим. Постановою Президії АН УРСР від 12 квітня 1978 р. Інституту геофізики АН УРСР було присвоєно ім'я С.І. Субботіна.

У 1976 р. ученим секретарем Відділення наук про Землю АН УРСР був призначений кандидат геолого-мінералогічних наук В.М. Палій (1976–1981), а академіком-секретарем Відділення наук про Землю АН УРСР у 1978 р. був затверджений академік АН УРСР М.П. Щербак.

У вересні 1977 р. у Києві відбувся XI Міжнародний конгрес Карпато-Балканської геологічної асоціації, в якому значна частина доповідей належала українським вченим. У 1978 р. Сектор географії Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР опублікував «Атлас природних умов і природних ресурсів України». У 1979 р. вийшли перші номери «Геофізичного журналу» Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР та «Мінералогічного журналу» Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР (з 2006 р. – Ін-

ституту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України) (Національна..., 2013).

Лауреатами Державної премії України в галузі науки і техніки стали: В.Г. Бондарчук, В.Я. Дідковський, Д.Є. Айзенберг, І.М. Ямніченко, О.В. Крашенинникова, О.К. Каптаренко-Черноусова, Г.І. Молякко, В.Т. Сябрай, П.Л. Шульга і Т.Ю. Лапчик (1976) – за багатотомну монографію «Стратиграфія УРСР», опубліковану в 1963–1975 рр.; Б.О. Нелепо, А.Г. Колесников, М.З. Хлистов, І.Є. Тимченко та О.О. Новоселов (1979) – за працю «Системні дослідження Тропічної Атлантики» (Національна..., 2013).

Премією ім. В.І. Вернадського АН УРСР були відзначені: Г.Н. Доленко (1977) – за серію робіт «Закономірності нафтогазонакопичення в земній корі»; Р.Я. Белєвцев – за монографію «Проблеми метаморфічної зональності докембрію» (1978); О.С. Вялов (1979) – за серію робіт по викопних слідах життєдіяльності організмів (Національна..., 2013).

У 1978 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР за великі заслуги в розвитку геологічної науки, підготовці наукових кадрів і в зв'язку з 70-річчям з дня народження В.С. Соболеву присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У другій половині 1970-х років по Відділенню наук про Землю членами-кореспондентами АН УРСР були обрані Б.О. Нелепо (фізика моря, 1976), М.П. Щербак (геологія, 1976), Є.Ф. Шнюков (геологія, 1978), Ю.П. Мельник, І.І. Чебаненко, Л.В. Черкесов (геологія і геофізика, 1979) (Палій, Храмов, 2013).

Нелепо Борис Олексійович (1932–2007) – знаний вчений у галузі фізики моря, доктор фізико-математичних наук (1969), професор (1969), член-кореспондент АН УРСР (1976), академік АН УРСР (1978), лауреат Державної премії України (1979) та СРСР (1989) в галузі науки і техніки.

Закінчив фізичний факультет Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова (1955). Від 1963 р. (з перервою – в 1970–1974 рр. очолював відділ Інституту океанології ім. П.П. Ширшова) працював у Морському гідрофізичному інституті АН УРСР: завідувач відділу ядерної гідрофізики (1963–1970), директор (1974–1985). У 1981–1983 рр. – засновник і академік-секретар Відділення океанології і географії АН УРСР. Від 1986 р. працював в Інституті фізики атмосфери АН СРСР (м. Москва).

Під його керівництвом вченими Морського гідрофізичного інституту були одержані фундаментальні результати у вивченні закономірностей формування клімату океану та його взаємодії з атмосферою, циркуляції вод тропічних регіонів, мезомасштабної та синоптичної мінливості гідрофізичних полів, їх тонкої структури, динаміки поверхневих і внутрішніх гравітаційних хвиль, а також у галузі гідрооптики, ізотопної та фізичної хімії моря. За цикл праць «Системні дослідження Тропічної Атлантики» вчені Інституту на чолі з Борисом Олексійовичем були відзначені в 1979 р. Державною премією УРСР.

Б.О. Нелепо започаткував новий унікальний за інформаційними можливостями науковий напрям досліджень – супутникову гідрофізику. Під його керівництвом були здійснені перші комплексні довгострокові експерименти з дистанційного зондування океану з використанням океанографічних супутників. За ці дослідження йому та Ю.В. Терьохіну в 1989 р. була присуджена Державна премія СРСР.

Наукові праці Бориса Олексійовича стосуються експериментальної та ядерної гідрофізики, автоматизації океанографічних досліджень, створення теоретичних засад, технічних методів та засобів дистанційного дослідження океану за допомогою штучних супутників Землі. Його результати з ядерної гідрофізики відіграли певну роль при підготовці Міжнародного договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космосі і під водою (Відділення..., 2003; НАН України..., 2018).

Щербак Микола Петрович (1924–2018) – видатний вчений у галузі петрології, мінералогії та ізотопної геохронології докембрійських формацій, доктор геолого-мінералогічних наук (1972), професор (1976), член-кореспондент АН УРСР (1976), академік АН УРСР (1979), заслужений діяч науки і техніки України (1995), двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1981, 1998).

Після закінчення Донецького політехнічного інституту (1947) трудову діяльність Микола Петрович розпочав у складі Микитівської геологорозвідувальної партії тресту «Артемгеологія». З 1948 р. – старший геолог, згодом очолював кілька геологічних партій Північно-Східного геологічного управління Міністерства геології СРСР. З 1955 р. працював науковим співробітником, а з 1965 р. – завідувачем відділу абсолютного віку та ядерних процесів Інституту геологічних наук АН УРСР.

У 1969 р. вчений переходить на роботу в Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, а у 1977 р. його призначають директором інституту. Як директор Микола Петрович сконцентрував багатопрофільну наукову тематику Інституту на двох головних важливих проблемах – 1) еволюція ендегенних процесів у докембрій і перспективи рудоносності Українського щита та 2) еколого-геохімічне районування і прогнозування еколого-хімічного стану в Україні. Академік-секретар Відділення наук про Землю (1976–1980) і Відділення геології, геофізики та геохімії АН УРСР (1980–1983).

М.П. Щербак – засновник єдиної в Україні ізотопно-геохронологічної лабораторії з визначення віку гірських порід K-Ar, Rb-Sr, U-Pb та Sm-Nd методами. Сфера його наукових інтересів охоплює також проблеми формування та еволюції ранньої континентальної кори і літосфери, пошуків родовищ вуглеводнів на основі дослідження складу водню та кисню в підземних водах нафтогазоносних районів, пошуків родовищ золота, рідкісноземельних металів, алмазів. Микола Петрович – автор понад 400 наукових робіт, серед них шість монографій, які стосуються головним чином питань петрогенезису і геохронології гірських порід України. Підготував 15 кандидатів і п'ять докторів наук.

М.П. Щербак був головою комісії Національного стратиграфічного комітету України, керівником Мінералогічної комісії Карпато-Балканської геологічної асоціації (1975–1995) (Відділення..., 2003; НАН України..., 2018).

Шнюков Євген Федорович (1930–2022) – видатний вчений-геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1966), професор (1970), член-кореспондент АН УРСР (1978), академік АН УРСР (1982), заслужений діяч науки і техніки України (1991), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1989).

Значна частина творчого життя Євгена Федоровича тісно пов'язана з Інститутом геологічних наук НАН України, де він пройшов шлях від аспіранта (1953–1956) до заступника директора з наукової роботи (1968–1969), а потім упродовж 17 років очолював Інститут (1977–1992). Незначний час (1957–1959) працював молодшим науковим співробітником Інституту мінеральних ресурсів АН УРСР у м. Сімферополь, а також заступником директора з наукової роботи Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР (1969–1973).

Головним об'єктом наукових досліджень Євгена Федоровича була Азово-Чорноморська залізородна провінція, зокрема Керченський залізородний басейн. Під час вивчення класичних залізородних родовищ Керченського півострова вчений не тільки звернув увагу на зв'язок між залізородним процесом і грязьовим вулканізмом, а й висунув гіпотезу про зв'язок з грязьовим вулканізмом нафтогазоносності і промислового рудоутворення в Керченсько-Таманському регіоні. Завдяки ентузіазмові та організаційному таланту Євгена Федоровича в 1964 р. розпочалися геологічні дослідження Азовського моря і чорноморського шельфу України та суміжних країн з використанням спеціалізованого геологічного судна «Геохімік».

В 1992 р. Є.Ф. Шнюков заснував і по 2018 р. очолював Відділення морської геології та осадового рудоутворення при Національному науково-природничому музеї НАН України, директором якого він за сумісництвом працював 30 років (1978–2008). В 2019 р. Відділення стає самостійною Державною науковою установою НАН України (нині – ДУ «Центр проблем морської геології, геоєкології та осадового рудоутворення НАН України»), де він до останнього часу плідно працював.

Євген Федорович був одним із світових лідерів фундаментальних і прикладних напрямів досліджень з морської геології, металогенії, літології та мінералогії Світового океану, зокрема Азово-Чорноморського басейну, засновником всесвітньо відомої Української наукової школи з морської геології та осадового рудоутворення. Його наукові інтереси охоплювали широкий спектр проблем сучасної геологічної науки. Серед них – формування осадових родовищ корисних копалин, газо-грязьовий вулканізм, геологічна будова і мінеральні ресурси Світового океану. Вчений був організатором перших вітчизняних комплексних геолого-геофізичних досліджень на НДС «Академік Вернадський» в Індійському та Атлантичному океанах (Гожик, 2020).

Мельник Юрій Петрович (1931–2009) – знаний вчений-геохімік у галузі геології, мінералогії і рудоутворення, доктор геолого-мінералогічних наук (1973), професор (1979), член-кореспондент АН УРСР (1979), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1998).

Закінчив геологічний (1954) та хімічний (1968) факультети Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Навчався в аспірантурі і працював в Інституті геологічних наук АН УРСР, де захистив кандидатську дисертацію.

З 1969 до 1996 р. Юрій Петрович працював в Інституті геохімії, мінералогії та рудоутворення, а від 1996 р. – в Інституті геохімії навколишнього середовища НАН України. У 1977–1987 рр. – заступник академіка-секретаря Відділення наук про Землю АН УРСР. У 1992–1995 рр. – заступник та у 1995–1998 рр. – голова експертної ради ВАК України.

Основний напрям наукових досліджень Ю.П. Мельника тісно пов'язаний з розробкою фундаментальних проблем геології, мінералогії та рудоутворення на основі геолого-геохімічних, мінералогічних, експериментальних і термодинамічних даних. Як фундатор наукового напрямку на стику геологічних наук і фізичної хімії – експериментальної мінералогії, він уперше в світі запропонував акумуляційну біогеохімічну модель утворення докембрійських залізисто-кременистих порід і руд. Юрій Петрович розробив систему погоджених термодинамічних констант мінералів заліза і магнію та запропонував новий метод прогнозування властивостей реальних газів за високих температур і тисків, теоретично обґрунтував і експериментально пояснив глибинні процеси карбонатизації.

Розробки вченого дали змогу визначити фізико-хімічні умови переносу урану, торію та вольфраму у водних розчинах і закономірності їх осадження. В останні роки основні наукові інтереси Юрія Петровича були сфокусовані на сучасних проблемах геохімії техногенезу та практичному вирішенні завдань збереження чистоти довкілля (Відділення..., 2003).

Чебаненко Іван Ілліч (1925–2012) – видатний геолог-тектоніст, доктор геолого-мінералогічних наук (1975), професор (1979), член-кореспондент АН УРСР (1979), академік АН УРСР (1982), заслужений діяч науки і техніки України (1991), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1992).

З березня 1944 р., після звільнення Миколаєва, в складі Запорізької Червонопрапорної ордена Суворова стрілецької дивізії брав участь у форсуванні р. Дністер, в Ясько-Кишинівській операції, боях у Румунії і Болгарії.

Після закінчення геологічного факультету Одеського державного університету ім. Мечникова (1948–1953) Іван Ілліч працював інженером-геологом у Ворошиловградському гірничому окрузі. В 1955–1957 рр. навчався в аспірантурі при Інституті геологічних наук АН УРСР під керівництвом В.Г. Бондарчука. У 1958 р. захистив кандидатську дисертацію «Тектоніка Лисичанського підняття північно-західної окраїни Донецького кряжа». Цього ж року І.І. Чебаненко був відряджений до Чехословаччини, де два роки працював інженером, пізніше – головним інженером експедиції, яка проводила пошуки уранових руд на Чеському рудоносному масиві.

У 1960 р. Іван Ілліч повернувся в Інститут геологічних наук АН УРСР, де пройшов шлях від наукового співробітника до завідувача відділу геотектоніки (1978), заступника директора, а згодом – радника при дирекції Інституту. У 1974 р. захистив докторську дисертацію на тему «Регіональні розломи України, закономірності їх розміщення та значення для пошуків родовищ корисних копалин». Його перу належить понад 200 наукових публікацій, з них 16 монографій, присвячених теоретичним проблемам будови літосфери та її розвитку в геосторичному аспекті.

Іван Ілліч першим у світі розробив карти планетарних розломів літосфери континентів і океанів, які згодом були підтверджені супутниковими фотознімками. Як учень і послідовник академіка В.Г. Бондарчука, продовжив розвиток геологічної теорії – тектоорогенії як вчення про планетарні розломи літосфери Землі та наявність закономірної загальнопланетарної сітки розломів (Шаталов, 2015а).

Значну увагу в своїх дослідженнях вчений приділяв проблемам нафтогазоносності кристалічних порід фундаменту, зокрема Дніпровсько-Донецької западини. За участь у відкритті – на основі неорганічної гіпотези – принципового нового об'єкта пошуків родовищ нафти і газу як джерела розширення паливно-енергетичної бази України Іван Ілліч у 1992 р. був удостоєний Державної премії України в галузі науки і техніки (Відділення..., 2003; Шаталов, 2015б).

Черкесов Леонід Васильович (1933–2016) – відомий вчений у галузі гідродинаміки морських хвиль, доктор фізико-математичних наук (1969), професор (1972), член-кореспондент АН УРСР (1979), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2013).

Після закінчення фізико-математичного факультету Ростовського державного університету в 1955–1956 рр. Леонід Васильович працював асистентом кафедри фізики в Білоруському інституті інженерів залізничного транспорту в м. Гомель. З 1956 по 1959 р. навчався в аспірантурі Морського гідрофізичного інституту АН СРСР (м. Москва). Після закінчення аспірантури і захисту кандидатської дисертації протягом 1961–1968 рр. обіймав посаду старшого наукового співробітника в лабораторії математичної фізики Інституту математики Академії наук Білоруської РСР у Мінську.

З 1968 р. Л.В. Черкесов працював в Морському гідрофізичному інституті АН УРСР, спочатку старшим науковим співробітником, а згодом – завідувачем відділу теорії хвиль. Йому належать фундаментальні результати в галузі математичного моделювання хвиль в океанах та морях (включаючи цунамі), корабельних хвиль і хвиль в обмежених басейнах, дослідження процесів генерації поверхневих та внутрішніх хвиль.

У 1976–1990 рр. Леонід Васильович – науковий керівник міжвідомчого проекту «Волна», координатор досліджень морських хвиль всіх наукових установ колишнього СРСР. У 1980–1993 рр. – професор, завідувач Севастопольського філіалу кафедри геофізики Сімферопольського державного університету ім. М.В. Фрунзе при Морському гідрофізичному інституті АН УРСР. Під його науковим керівництвом захищено 19 кандидатських дисертацій, а п'ять учнів ученого стали докторами фізико-математичних наук (Відділення..., 2003).

У 1980 р. Президія АН УРСР затвердила нову назву – Відділення геології, геофізики та геохімії АН УРСР у відповідності до аналогічної назви в АН СРСР. У той же час за ініціативи директора Морського гідрофізичного інституту, академіка АН УРСР Б.О. Нелепо на базі двох установ Відділення наук про Землю – Морського гідрофізичного інституту з Експериментальним відділенням та Сектору географії Інституту геофізики АН УРСР, було створено Відділення океанології, гідрофізики та географії АН УРСР (Старостенко, Коболев, 2023).

У 1981 р. ученим секретарем Відділення геології, геофізики та геохімії АН УРСР був призначений кандидат геолого-мінералогічних наук В.О. Ємельянов (1981–1983).

На межі 1970–1980-х років активізувалися океанологічні, геолого-геофізичні дослідження океанів і морів на НДС «Академік Вернадський», «Михайло Ломоносов», «Фадей Беллінсгаузен» і «Гідролог». Під час експедиційних досліджень були виявлені унікальні поля фосфоритів і залізо-марганцевих конкрецій в Атлантичному та Індійському океанах. Окремої уваги заслуговує перша в історії АН УРСР спеціалізована комплексна геолого-геофізична експедиція в Індійський океан (19-й рейс НДС «Академік Вернадський») під керівництвом на той час члена-кореспондента АН УРСР Є.Ф. Шнюкова (Старостенко, 2020).

Науковці відділення сейсмології Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР І.І. Попов

і Б.Г. Пустовитенко дослідили та обґрунтували закономірності розташування і формування вогнищ землетрусів Кримської сейсмоактивної зони.

Державної премії УРСР в галузі науки і техніки були удостоєні: М.П. Щербак, І.С. Усенко та О.І. Стригін (1981) – за цикл праць «Петрогенезис і геохронологія формацій Українського щита» та їх впровадження у геологічну практику; Є.К. Лазаренко (посмертно), О.С. Поваренних, Є.Г. Кувковський, О.Л. Литвін, О.М. Платонов, І.В. Матяш, А.М. Тарашан і В.А. Калюжний (1983) – за цикл робіт «Теоретична і регіональна мінералогія» (Національна..., 2013).

Премію ім. В.І. Вернадського Президія АН УРСР присудила: В.Б. Порфир'єву (1980) – за цикл праць «Природа нафтоутворення та закономірності розміщення родовищ нафти і газу»; М.П. Семененку (1981) – за цикл робіт «Геохімічна киснево-воднева модель Землі»; Є.Ф. Шнюкову, Р.М. Білодіду і В.П. Цемку (1982) – за монографію «Корисні копалини Світового океану»; Я.М. Белєвцеву (1983) – за монографію «Метаморфогенне рудоутворення» (Національна..., 2013).

На виборах до АН УРСР, які відбулися у 1982 р., по Відділенню геології, геофізики та геохімії АН УРСР членами-кореспондентами були обрані М.П. Булгаков (гідродинаміка, гідрофізика), В.К. Гавриш і В.І. Кітик (геологія нафти і газу) та О.Д. Федоровський (гідродинаміка, гідрофізика) (Палій, Храмов, 2013).

Булгаков Микола Петрович (1929–2004) – видатний вчений-океанолог, доктор географічних наук (1973), професор (1982), член-кореспондент АН УРСР (1982), академік АН УРСР (1992), заслужений діяч науки і техніки України (1998), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2000).

Закінчив геологорозвідувальний технікум у м. Старий Оскол (1946), а потім – Вище арктичне морське училище ім. адмірала С.О. Макарова в Ленінграді (1948). Після трирічної зимівлі в Арктиці у порту Тіксі (1954–1957) Микола Петрович вступив до аспірантури при Інституті океанографії АН СРСР за спеціальністю «фізична океанографія». Після захисту кандидатської дисертації працював у Тихоокеанському відділенні Інституту океанології ім. П.П. Ширшова АН СРСР у м. Владивосток (1961–1976).

З 1976 р. М.П. Булгаков – завідувач відділу океанографії (1976–2001) та одночасно заступник директора з наукової роботи (1981–1984) Морського гідрофізичного інституту АН УРСР. У 1984–1986 рр. – генеральний директор Науково-дослідного центру з океанографії, геліофізики та випробування конструкційних матеріалів і виробів в умовах тропічного клімату у Конакрі (Гвінея).

Микола Петрович був науковим керівником міжнародного проєкту (ПОЛІМОДЕ) по вивченню Карибського моря та прилеглих районів Атлантичного океану, зокрема вивченню термохалінної, гідрохімічної, кінематичної структур вод, їх мінливості, переносу і перерозподілу теплової енергії.

Найважливіші наукові результати вченого знайшли відображення у багатьох монографіях, присвячених дослідженням у галузі фізичної океанографії Арктичних морів та Тихого й Атлантичного океанів, Чорного моря, формування гідрофізичних полів, кінематичних та термохалінних структур, утворення і поширення льодового покриву, коливання рівня, процесів конвективного перемішування, мінливості гідрофізичних характеристик, методики й автоматизації досліджень (Відділення..., 2003).

Гавриш Володимир Костянтинівич (1925–2004) – відомий вчений-геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1970), професор (1981), член-кореспондент АН УРСР (1982), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1991).

Після закінчення у 1946 р. Київського геологорозвідувального технікуму працював у Київській геолого-пошуковій конторі (1946–1957) та одночасно навчався у Всесоюзному заочному політехнічному інституті у Москві. Згодом працював у геолого-геофізичній експедиції об'єднання «Укрнафта» (1957–1958), Київській геолого-геофізичній експедиції «Укрнафтагеофізика» (1958–1961). У 1961 р. захистив кандидатську дисертацію.

У 1962 р. Володимир Костянтинівич обіймав посади наукового співробітника Інституту геологічних наук АН УРСР, з 1973 р. – завідувача відділу методики пошуку і прогнозу корисних копалин (1973–1993), згодом – відділу палеоструктурної геології (1993–2000), а від 2000 р. – радника дирекції.

Праці вченого стосуються геологічної будови нафтогазоносних районів України, розробки нового методу палеоструктурно-геологічного аналізу для прогнозування та знаходження нафтогазоносних структур. Він теоретично обґрунтував ознаки і класифікацію внутрішньоплитових і перикратонних рифтогенів, довів, що їх розвиток та глибинні розломи впливають на формування і закономірності розміщення комбінованих нафтогазоносних пасток. За його участі відкрите Західно-Хрестищенське родовище газу (Відділення..., 2003; Шаталов, 2015в).

Кітик Василь Іванович (1923–1984) – відомий вчений-геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1969), професор (1977), член-кореспондент АН УРСР (1982).

Народився Василь Іванович у Краківському воєводстві у Польщі. Після закінчення у своєму селі початкової школи через бідність продовжити навчання не зміг. У 1937–1939 рр. працював продавцем у магазині. У 1940 р. намагався перебраться на територію, що перейшла до складу СРСР, за що був висланий на примусові роботи до Німеччини. У 1942 р. втік з табору і в 1943 р. закінчив навчання в учительській семінарії м. Криниця. До 1944 р. працював учителем у м. Дубне та співпрацював із радянськими партизанами як перекладач. У кінці 1944 р. був заарештований під час облави та опинився в таборі Терніц, звідки визволився у березні 1945 р. з приходом радянських військ.

Після закінчення у 1951 р. нафтового факультету Львівського політехнічного інституту Василь Іванович працював старшим, головним геологом Приазовської геологорозвідувальної контори тресту «Укрсхідгеологорозвідка» (1951–1953).

В 1953 р. В.І. Кітик поступив до аспірантури при Інституті геології корисних копалин та у 1956 р. захистив кандидатську дисертацію «Поклади нафти і газу Дніпровсько-Донецької западини». У 1956–1963 рр. – вчений секретар, з 1963 р. – заступник директора Інституту геології і геохімії горючих копалин АН УРСР та одночасно завідувач відділу соляних структур нафтогазоносних областей. Вчений розробив основи загальнотектонічної теорії соляного тектогенезу та його ролі у формуванні та розміщенні нафтогазових родовищ (Відділення..., 2003).

Федоровський Олександр Дмитрович (1931 р. н.) – відомий гідрофізик, доктор фізико-математичних наук (1978), професор (1991), член-кореспондент АН УРСР (1982), заслужений діяч науки і техніки України (2007), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2005). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1985).

У 1947–1949 рр. Олександр Дмитрович навчався у Ленінградському військово-морському училищі, а у 1950 р. вступив на інженерно-фізичний факультет Ленінградського інституту точної механіки та оптики, який закінчив у 1956 р. Після закінчення інституту був направлений на завод «Арсенал» (м. Київ), де протягом 1956–1980 рр. працював на посадах від інженера до головного конструктора.

У 1980 р. Олександр Дмитрович перейшов на роботу в Інститут гідромеханіки АН УРСР, який очолював з 1981 по 1987 р. Упродовж 1987–1992 рр. – керівник СКТБ, заступник директора з наукової роботи Морського гідрофізичного інституту АН України. З 1993 р. – завідувач відділу системного аналізу Центру аерокосмічних досліджень Землі Інституту геологічних наук НАН України (нині – ДУ «Науковий центр аерокосмічних досліджень Землі Інституту геологічних наук НАН України»).

О.Д. Федоровський виконав вагомні експериментальні дослідження процесів, що відбуваються на вільній морській поверхні – на межі взаємодії «вода–атмосфера». Він одним з перших експериментально виявив і поглиблено дослідив виникнення на морській поверхні холодного «скін-шару» та використав це явище як інформативний фактор при створенні авіаційних дистанційних систем зондування морської поверхні для вирішення спеціальних завдань.

Наукові пошуки вченого в Центрі аерокосмічних досліджень Землі Інституту геологічних наук НАН України спрямовані на розробку методології дешифрування космічних знімків з допомогою системного підходу, аналізу структурно-текстурних ознак і на створення комп'ютерних програм для виконання водогосподарських і водоохоронних завдань. Під його керівництвом і за безпосереднього участю науково обґрунтовано і розроблено оригінальну методику оцінки екологічного стану водних екотонів типу «ріка–водосховище» і «ріка–море» (Відділення..., 2003; Олександр..., 2021).

У 1983 р. академіком-секретарем Відділення геології, геохімії та геофізики АН УРСР був обраний директор Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР А.В. Чекунов. Він звернувся до Президії АН УРСР з пропозицією повернутися до первинної назви Відділення наук про Землю. Президія АН УРСР таку назву затвердила та одночасно прийняла рішення розформувати Відділення океанології, гідрофізики та географії, а його установи повернути до Відділення наук про Землю. Тобто завдяки А.В. Чекунову ми отримали не тільки нову назву Відділення, але й збільшений склад його структурних підрозділів (Старостенко, Коболев, 2023). Ученим секретарем Відділення наук про Землю АН УРСР був призначений кандидат геолого-мінералогічних наук Г.В. Лисиченко (1983–1987).

У червні 1984 р. у Києві відбулася міжнародна нарада вчених, які брали участь в реалізації проєкту «Геофізична і геодинамічна моделі літосфери Центральної і Східної Європи» – однієї з наукових програм Комісії багатостороннього співробітництва академій наук соціалістичних країн з комплексної проблеми «Планетарні геофізичні дослідження». На нараді Україну представляв Інститут геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР, вчені якого дослідили структуру Центральної та Східної Європи та виділили основні астеносферні сегменти, які визначають геодинаміку і генезис родовищ корисних копалин цієї території. Того ж року за

цикл праць «Теорія, методика і результати вивчення літосфери України і прилеглих територій за комплексом даних сейсмометрії, гравіметрії і геотермії» Державну премію УРСР в галузі науки і техніки отримав колектив вчених Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР у складі: С.І. Субботін (помертено), А.В. Чекунов, В.Б. Соллогуб, В.І. Старостенко, Є.Г. Булах, В.В. Гордієнко, С.С. Красовський, Р.І. Кутас, Т.С. Лебедєв і Є.К. Лоссовський.

Премією ім. В.І. Вернадського Президія АН УРСР відзначила: Є.М. Бартницького та І.П. Лугову (1984) – за монографію «Ізотопна геологія України»; А.Є. Бабинця, С.Т. Звольського та О.Ю. Митропольського (1985) – за цикл робіт «Дослідження гідрогіологічних, гідрогеохімічних та фізико-механічних властивостей донних осаdkів Чорного моря».

Окремої уваги заслуговує вагомий внесок практично всіх наукових підрозділів Відділення наук про Землю АН УРСР у ліквідацію наслідків найбільшої техногенної та екологічної катастрофи, що сталася 26 квітня 1986 р. на Чорнобильській АЕС. Вже 6 травня 1986 р. голова постійно діючої комісії з проблем водопостачання В.М. Шестопалов надав пропозиції щодо першочергових заходів з організації водопостачання населенню на території, яка зазнала радіоактивного забруднення. Дозиметричні дослідження разом з іншими установами АН УРСР проводили науковці Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна

АН УРСР, а його Відділення геодинаміки вибуху розробило варіант електроочищувача повітря від радіонуклідів та підготувало комплект технічних креслень для його серійного виготовлення (Національна..., 2013).

Паралельно науковці Інституту геохімії та фізики мінералів АН УРСР та Інституту кібернетики АН УРСР спільно з низкою установ-співвиконавців займалися проектуванням очисних споруд для ставка-охолоджувача ЧАЕС та створили систему моніторингу і прогнозування стану вод Дніпровського каскаду. В Інституті геохімії та фізики мінералів АН УРСР дослідження поведінки радіонуклідів Чорнобильського аварійного викиду в об'єктах довкілля були виділені в окремих напрям, що згодом привело до створення в його складі спочатку Відділення радіохімії навколишнього середовища (1991), яке невдовзі переросло в Державний науковий центр (1996), а з 2001 р. – в Інститут геохімії навколишнього середовища під керівництвом Е.В. Соботівича.

У 1987 р. ученим секретарем Відділення наук про Землю АН УРСР був призначений кандидат геолого-мінералогічних наук І.М. Скопиченко (1987–1995).

Державної премії УРСР в галузі науки і техніки були удостоєні: О.С. Вялов, В.В. Глушко, А.Ф. Гончарук, В.І. Жуков і В.В. Науменко (1986) – за цикл робіт «Тектоніка і металогенія Радянських Карпат»; Є.Ф. Шнюков, Ю.В. Дукельський-Тесленко, Д.Є. Макаренко, П.Ф. Гожик, В.І. Мельник, Ю.І. Іноземцев, Л.І. Мітін і В.І. Лялюк (1989) – за восьмитомну монографію «Геологія шельфу УРСР», опубліковану в 1981–1987 рр.; В.К. Гавриш, П.Ф. Шпак і Д.Є. Айзенберг (1991) – за участь у створенні серії монографій та атласу «Геологія і нафтогазоносність Дніпровсько-Донецької западини» як наукової основи прогнозу та пошуків родовищ (Національна..., 2013).

У другій половині 1980-х років премія ім. В.І. Вернадського була присуджена: О.З. Широкову, В.Ю. Забігайлу і В.В. Лукінову (1986) – за цикл робіт «Геологічні умови викидодонебезпечності вугільних пластів і гірських порід Донбасу»; А.Б. Ситнікову, В.І. Лялюк і М.С. Огнянику (1987) – за роботу «Тепломасоперенос, охорона та управління підземними водами в умовах тектогенезу»; Г.М. Малахову, І.М. Малахову і Л.І. Сиволюбову (1988) – за

Старостенко Віталій Іванович (1935 р. н.) – видатний український вчений-геофізик, доктор фізико-математичних наук (1977), професор (1984), член-кореспондент АН УРСР (1985), академік АН УРСР (1990), заслужений діяч науки і техніки України (1997), двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1984, 1995).

Після закінчення у 1958 р. геологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка працював інженером Київської геофізичної експедиції (1958–1961). В 1961–1964 рр. – аспірант Інституту геофізики АН УРСР, згодом – науковий, з 1968 р. – старший науковий співробітник, з 1975 р. – заступник директора з наукової роботи та одночасно з 1976 р. очолює відділ глибинних процесів Землі і гравіметрії. З 1991 р. – директор, а з 2022 р. – радник при дирекції Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України.

Віталій Іванович як теоретик інтерпретації потенційних полів одним з перших у колишньому СРСР розпочав обробляти та інтерпретувати геофізичні дані на ЕОМ. За роботу «Автоматизована система оперативної обробки даних гравіметрії та магнітометрії» у 1973 р. нагороджений Золотою медаллю ВДНГ СРСР. Його авторству належить понад 500 наукових праць, з них п'ять монографій, які видані в Україні та Росії, а також публікувалися у наукових виданнях Великої Британії, Індії, Італії, Китаю, Польщі, США, Франції, Швеції та Швейцарії (Відділенню..., 2003). В.І. Старостенко – головний редактор «Геофізичного журналу» та «Українського антарктичного журналу», а також член редакційних колегій наукових журналів «Геологія та корисні копалини Світового океану», «Космічна наука і технологія» та ін.

Значну увагу Віталій Іванович приділяє науково-організаційній діяльності та підготовці наукових кадрів. Він підготував 27 кандидатів та два доктори наук. Як академік-секретар Відділення наук про Землю (1988–2004) займався розробкою та вдосконаленням наукових програм, організацією і координацією міжнародних досліджень. Упродовж 2004–2015 рр. він очолював Наукові ради Цільових комплексних програм наукових досліджень НАН України – «Мінеральні ресурси України та їх видобування» (2004–2009) та «Стратегічні мінеральні ресурси України» (2009–2015).

З 1996 по 2002 р. В.І. Старостенко входив до Науково-організаційного комітету (Scientific Steering Committee) Міжнародної програми EUROPROBE Європейського наукового фонду. Це було результатом виконання науковцями Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України геофізичних досліджень в співдружності з закордонними установами, які фінансувались Європейським науковим фондом (Відділенню..., 2003; НАН України..., 2018).

монографію «Циклічно-поточна технологія підземної розробки магнетитових кварцитів»; В.К. Гавришу, П.Ф. Шпаку і В.А. Хоменко (1989) – за цикл робіт «Закономірності розміщення, літологія, нафтогазоносність і методика прогнозування комбінованих уловлювачів у глибокозанурених девонських та кам'яновугільних горизонтах Дніпровсько-Донецької западини»; В.М. Єремєєву, О.О. Безбородову і Л.М. Іванову (1990) – за цикл робіт «Фізичне перенесення і фізико-хімічне фракціонування домішок в океані та на його межі з атмосферою»; Б.П. Кабишеву – за монографію «Палеотектонічні дослідження та нафтогазоносність в авлакогенних областях» (1991) (Національна..., 2013).

У 1990 р. в Інституті геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР під керівництвом А.В. Чекунова було завершено комплексну інтерпретацію геолого-геофізичних даних уздовж геотрансекта «Дніпровсько-Донецький палеорифт – Український щит – Південні Карпати» (Національна..., 2013).

На виборах до АН УРСР, які відбувалися у другій половині 1980-х років, по Відділенню наук про Землю членами-кореспондентами були обрані В.І. Старостенко (геологія, геофізика, 1985), В.Ю. Забігайло (геологія твердих горючих копалин), І.В. Матяш (фізика мінералів), Е.В. Соботович і В.М. Шестопалов (регіональна гідргеологія, 1988). Дійсними членами АН УРСР стали І.І. Чебаненко й Є.Ф. Шнюков (геологія, 1982) та В.І. Беляєв (геофізика, 1988) (Палій, Храмов, 2013).

Забігайло Володимир Юхимович (1934–1996) – знаний український вчений-геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1975), професор (1979), член-кореспондент АН УРСР (1988), академік АН України (1990), заслужений діяч науки і техніки України (1995), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1991).

Після закінчення Дніпропетровського гірничого інституту з 1958 по 1961 р. працював у Миргородській промислово-геофізичній експедиції тресту «Укргеофізика» в Полтавській області, згодом – у Дніпропетровській експедиції Українського геологорозвідувального інституту (1961–1964), в Інституті мінеральних ресурсів у Сімферополі (1964–1968), в Інституті геотехнічної механіки в Дніпропетровську (1968–1986). У 1979–1986 рр. Володимир Юхимович був ректором Дніпропетровського гірничого інституту, а також професором кафедри геології.

З 1986 по 1996 р. В.Ю. Забігайло очолював Інститут геології та геохімії горючих копалин НАН України та одночасно відділ геології та геохімії твердих горючих копалин. Результати його досліджень геології вугільних басейнів України, їх газоносності та гірничо-геологічних умов розробки вугільних покладів на великих глибинах дозволили розробити принципово нові способи прогнозу викидонебезпечності гірських порід і вугілля, освоєння природного метану вугільних басейнів України. Він був ініціатором і керівником Національної програми «Метан вугільних родовищ України. Проблеми пошуку, оцінки та промислового освоєння» (Відділення..., 2003).

Матяш Іван Васильович (1930–1995) – відомий фахівець у галузі радіоспектроскопії мінералів, доктор фізико-математичних наук (1972), професор (1977), член-кореспондент АН України (1988), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1983).

Після закінчення фізичного факультету Харківського університету ім. В.Н. Каразіна (1955) Іван Васильович працював науковим співробітником у Фізико-технічному інституті низьких температур АН УРСР (1960–1965), згодом – у Донецькому фізико-технічному інституті (1965–1967). У 1967 р. він очолив відділ радіоспектроскопії Інституту геологічних наук АН УРСР, який у 1969 р. був переданий в новостворений Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР (з 1993 р. – Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення). В ньому вчений обіймав посади завідувача відділу та водночас заступника директора з наукової роботи до кінця життя (1969–1995.)

І.В. Матяш започаткував науковий напрям – радіоспектроскопічні дослідження мінералів, дав змогу розкрити нові аспекти еволюції геологічних утворень земної кори та процесів рудоутворення. Розробив новітні методи пошуків радіоактивних, благородних і рідкісних елементів, оцінювання продуктивності кімберлітів і пегматитів. Велике значення мають його дослідження стосовно оптимізації технологій розробки та комплексного використання мінеральної речовини (Відділення..., 2003).

Соботович Емлен Володимирович (1927–2013) – видатний вчений-геохімік, доктор геолого-мінералогічних наук (1967), професор (1971), заслужений діяч науки і техніки України (1986), член-кореспондент АН України (1988), академік АН України (1992), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1991).

У 1948 р. закінчив Ростовське-на-Дону морехідне училище, а з 1949 до 1954 р. навчався на хімічному факультеті Ленінградського державного університету. З 1954 до 1967 р. Емлен Володимирович пройшов шлях від аспіранта до старшого наукового співробітника і виконувача обов'язків завідувача лабораторії Радієвого інституту АН СРСР. Тут він захистив кандидатську дисертацію за фахом «радіохімія» і докторську дисертацію на тему «Космохімія і геохімія ізотопів свинцю».

У 1969 р. вчений на запрошення академіка М.П. Семененка перейшов працювати в Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР на посаду завідувача відділу ядерної геохімії та космохімії. З перших днів аварії на Чорнобильській АЕС Емлен Володимирович брав активну участь в ліквідації її наслідків, безпосередньо керував в зоні ЧАЕС науковими роботами та експериментами по зменшенню вносу радіоактивних речовин у Дніпро і вивченню міграції радіонуклідів.

У 1991 р. очолюваний Емленом Володимировичем відділ ядерної геохімії і космохімії реорганізовано у Відділення радіогеохімії навколишнього середовища Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення НАН України. В цей час він одночасно обіймає посаду заступника директора з наукової роботи (1991–1995). У 1995 р. на базі цього Відділення та Відділення металогенії створюється Державний науковий центр радіогеохімії навколишнього середовища НАН та МНС України, який у 2001 р. був перейменований в Інститут геохімії навколишнього середовища НАН та МНС України (Відділення..., 2003). Директором цього інституту Емлен Володимирович працював до останніх днів життя.

Е.В. Соботович розробив і впровадив у науку і геологічну практику методи ядерної геохімії. Знайшов широке застосування розроблений ним принципово новий метод свинцево-ізохронного датування гірських порід і космічних утворень. Вперше у світі для деяких геологічних утворень було отримано вік понад 4 млрд років (Алдан, Антарктида). Велике наукове і практичне значення мають його роботи в галузі охорони навколишнього середовища.

Емлен Володимирович посідає гідне місце в когорті видатних вчених, які збагатили науку фундаментальними працями. Перелік його наукових робіт нараховує близько 600 найменувань. Він вивчав ізотопний, хімічний і мінеральний склад та структурні особливості космічного пилу, метеоритів, місячного «ґрунту», астроблем, зразків видозмінених порід під впливом тунгуського феномена. Одержані дані вчений інтерпретував з погляду еволюції космічної речовини, походження планет Сонячної системи, зоряного нуклеосинтезу. Безпосередньо під його керівництвом підготовлено чотири доктори і понад 25 кандидатів наук (Відділення..., 2003).

Шестопалов В'ячеслав Михайлович (1936–2023) – видатний український вчений-гідрогеолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1983), професор (1991), член-кореспондент АН України (1988), академік НАН України (1995), заслужений діяч науки і техніки України (1998), лауреат премії Ради Міністрів СРСР (1991) та Державної премії України в галузі науки і техніки (2004).

З 1954 по 1959 р. вчився на геологічному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка та отримав диплом з відзнакою. Після його закінчення працював у Львівській та Центральній геологічних експедиціях Міністерства геології УРСР.

У 1967–1970 рр. навчався в аспірантурі Інституту геологічних наук АН України. Там захистив кандидатську дисертацію і залишився працювати. 1984–1991 рр. – заступник директора з наукової роботи. 1991–2023 рр. – керівник Відділення гідрогеології та інженерної геології, директор Науково-інженерного центру радіогідрогеоекологічних полігонних досліджень. Упродовж 2004–2015 рр. обіймав посаду академіка-секретаря Відділення наук про Землю НАН України.

В'ячеслав Михайлович понад 40 років очолював українську гідрогеологічну наукову школу, яка посіла важливе місце у світовій науці. За його ініціативи було започатковано та розвинуто низку наукових напрямів, що дозволило значно збагатити сьгоднішнє уявлення людства про підземну гідросферу нашої планети. Зокрема, фундаментальні дослідження вченого були спрямовані на вивчення водообміну в гідрогеологічних структурах та закономірностей формування ресурсів підземних вод в основних гідрогеологічних структурах України; процесів формування якісних та кількісних характеристик підземних вод України під впливом техногенних факторів; наслідків Чорнобильської катастрофи для довкілля та захоронення радіоактивних відходів у геологічному середовищі; вивчення аномальних гідрогеологічних процесів та глибинної дегазації Землі; мінеральних вод України тощо.

В.М. Шестопалов зробив значний внесок у вирішення проблем ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, очолював спеціальну академічну комісію з проблем водопостачання населення, був серед розробників першочергових заходів з організації водопостачання, створення концепції Зони відчуження. В період повномасштабної фази російської агресії він приділяв особливу увагу вирішенню проблеми водозабезпечення прифронтових міст України.

Науковий доробок В'ячеслава Михайловича налічує понад 500 наукових праць, серед яких 32 монографії. Він підготував дев'ять докторів та 27 кандидатів наук (Академік..., 2016; НАН України..., 2018).

У 1988 р. академіком-секретарем Відділення наук про Землю обирають члена-кореспондента АН УРСР В.І. Старостенка, на той час – заступник директора з наукової роботи Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР. На виборах у 1990 р. академіками АН УРСР стали

В.Ю. Забігайло (геологія) і В.І. Старостенко (геофізика). Членами-кореспондентами були обрані Р.Я. Белєвцев (петрологія, рудні родовища), К.Ф. Тяпкін (геофізика), П.Ф. Шпак (літологія, геологія горючих копалин) (Палій, Храмов, 2013).

Белєвцев Рудольф Якович (1937–2022) – відомий вчений у галузі петрології, геохімії та геоєкології, доктор геолого-мінералогічних наук (1982), член-кореспондент НАН України (1990), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1998).

Після закінчення у 1959 р. геологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка залишився працювати в його Науково-дослідному секторі. В 1962 р. перейшов працювати до Інституту геологічних наук АН УРСР, згодом у 1969 р. – до Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР (нині – Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України). Від 1997 р. працював у Державному науковому центрі радіогеохімії навколишнього середовища (нині – Інститут геохімії навколишнього середовища НАН України), де з 2000 р. обіймав посаду завідувача відділу термодинаміки геосфер.

Серед наукових проблем, вивченню яких була присвячена дослідницька діяльність Рудольфа Яковича, – еволюція метаморфічних процесів у східній частині Українського щита (за даними Криворізької надглибокої свердловини), зональний метаморфізм і геодинаміка, метаморфічні та метасоматичні процеси у формуванні рідкіснометалевих, уранових і золоторудних проявів у докембрії Українського щита. Вчений зробив вагомий внесок у вивчення актуальних еколого-геохімічних питань ядерної енергетики України, зокрема у дослідження кристалічних масивів Українського щита як потенційного середовища для спорудження довготривалих сховищ радіоактивних відходів (80-річчя..., 2017).

Тяпкін Костянтин Федорович (1927–2016) – видатний український вчений-геофізик, доктор геолого-мінералогічних наук (1965), професор (1966), член-кореспондент НАН України (1990), двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1972, 1996), заслужений діяч науки і техніки (2002).

У 1948 р. закінчив Дніпропетровський гірничий інститут (згодом – Національний гірничий університет, нині – «Дніпровська політехніка») та був залишений в аспірантурі при кафедрі геофізичних методів розвідки, де пройшов шлях від асистента до завідувача кафедри (1974–2000).

Протягом 1960-х років Костянтин Федорович активно займався вивченням Криворізького залізрудного басейну, розробив модель визначення параметрів окремих блоків за гравітаційними та магнітними аномаліями. Під його керівництвом у 1965 р. була складена тектонічна карта Українського щита масштабу 1:500 000, на якій вперше за геолого-геофізичними даними була науково обґрунтована система докембрійських регіональних розломів.

У 1972 р. К.Ф. Тяпкін одержав першу Державну премію УРСР в галузі науки і техніки за розробку та впровадження методики геологічного картування, розвідування і вивчення глибинної будови Української залізрудної провінції геофізичними методами. Вдруге він отримав Державну премію України в галузі науки і техніки у 1996 р. за працю «Закономірності деформації верхньої частини тектоносфери Землі, що встановлені теоретичними й експериментальними методами».

Костянтин Федорович розробив ротаційну концепцію структуроутворення в тектоносфері, в основі якої закладені уявлення про джерела сил тектогенезу у верхніх оболонках Землі в результаті зміни положення її осі обертання. У 1998 р. вчений опублікував підручник «Фізика Землі» для студентів ВНЗ, який виданий українською та російською, перевиданий англійською та китайською мовами. Як педагог підготував одного доктора та 20 кандидатів наук (К 90-летию..., 2017).

На Загальних зборах АН УРСР, які відбулися у березні 1990 р., була прийнята постанова «Про поновлення в складі АН УРСР незаконно репресованих вчених», зокрема поновити (по смертно) видатних українських вчених-природознавців, обраних дійсними членами ВУАН у 1929 р., – географа С.Л. Рудницького та гідролога Є.В. Оппокова.

Протягом 1963–1990 рр. кількість академіків, обраних по Відділення наук про Землю, склала 17 осіб (середній вік – 56 років), членів-кореспондентів – 31 (середній вік – 52 роки). Наймолодші серед обраних – академік Б.О. Нелєпо (46 років) і член-кореспондент В.І. Белєв (38 років). Найстарішими були академік Л.Г. Качук (70 років) та член-кореспондент М.Р. Ладиженський (66 років).

Шпак Петро Федорович (1931–2002) – відомий український геолог, міністр геології УРСР (1967–1982), доктор геолого-мінералогічних наук (1981), професор (1992), член-кореспондент АН УРСР (1990), двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1977, 1991).

У 1948 р. закінчив Кам'янець-Подільський індустріальний технікум, у 1953 р. – геологорозвідувальний факультет Львівського політехнічного інституту. Працював геологом Східницького нафтопромислу тресту «Бориславнафта» Дрогобицької області, згодом – головним геологом управлінь «Надвірнафта» та «Долинафта» (1953–1960). Очолював новостворену Надвірнянську контору розвідувального буріння тресту «Прикарпатбурнафта» та геологічний відділ об'єднання «Укрзахіднафтогаз» (1960–1966).

У 1966 р. П.Ф. Шпак був переведений до Києва і призначений начальником Головного управління пошукових і розвідувальних робіт нафтових і газових родовищ Міністерства геології УРСР, яке очолював упродовж 15 років (1967–1982). Це був період найбільшого розвитку пошуково-розвідувальних робіт і розширення мінерально-сировинної бази України. Петро Федорович був ініціатором та одним з авторів розробки і впровадження стратегії пошуків покладів вуглеводнів на великих глибинах у Дніпровсько-Донецькій западині і Передкарпатському прогині, а також в акваторіях Чорного й Азовського морів.

У 1982–1984 рр. вчений працював завідувачем лабораторії, у 1984–1992 рр. – керівником відділу нафтогазоносних провінцій, а у 1992–1997 рр. – директором Інституту геологічних наук НАН України. Від 1997 р. і до кінця життя був радником президента НАН України і дирекції інституту.

Наукові інтереси Петра Федоровича охоплювали проблеми вивчення особливостей геологічної будови нафтогазоносних регіонів, формування та просторового розміщення покладів вуглеводнів за величиною запасів і фазовим станом, прогнозування їх ресурсної бази і визначення оптимальних шляхів пошуків родовищ нафти та газу. Він зробив значний внесок у теорію нафтогазової геології та практику пошуково-розвідувальних робіт. Розробив принципи районування нафтогазоносних територій, в межах України виділив чотири нафтогазоносні провінції, які містять дев'ять нафтогазоносних областей. Встановив належність унікальних, великих і середніх скупчень вуглеводнів осадового чохла Дніпровсько-Донецької западини до депресій та її схилів у кристалічному фундаменті. За ініціативою Петра Федоровича було переорієнтовано пошуки покладів вуглеводнів у Дніпровсько-Донецькій западині на глибинах 4000–5000 м, що дозволило істотно підвищити їхню результативність (Відділення..., 2003).

Післямова

До вагомих звершень за розглянутий період становлення й активного розвитку установ Відділення наук про Землю АН УРСР варто віднести такі (Національна..., 2008, 2018):

1. В Інституті геологічних наук АН УРСР подальший розвиток набули дослідження в галузі загальної геології, геотектоніки, стратиграфії і палеонтології (В.Г. Бондарчук, В.Я. Дідковський, Г.І. Молякко, І.І. Чебаненко та ін.). Значний внесок був зроблений у вирішення проблем гідрогеології. Досліджено і теоретично обґрунтовано закономірності формування, виснаження і забруднення підземних вод у різних регіонах України, визначено їх баланс і рух, надано прогноз експлуатаційних ресурсів (А.Є. Бабинець, В.М. Шестопалов, А.Б. Ситніков, В.І. Лялько, М.С. Огняник та ін.). Розроблені теоретичні основи пошуку залізних руд, залізо-марганцевих конкрецій, будівельних матеріалів у прибережних районах Чорного й Азовського морів (Є.Ф. Шнюков). В.О. Краюшкін науково обґрунтував пошук промислових скупчень нафти і газу в кристалічному фундаменті осадових басейнів

України, вулканічних і вулканогенно-осадових породах Закарпаття та Подніпров'я, у зонах активного водообміну на регіональних монокліналях Передкарпаття, Причорномор'я тощо. В.І. Созанський обґрунтував глибинне походження речовини галогенних формацій. Обґрунтовано утворення глибинних розломних структур та розроблена методика прогнозування комбінованих уловлювачів скупчень вуглеводнів у глибокозанурених девонських та кам'яновугільних горизонтах Дніпровсько-Донецької западини (В.К. Гавриш, П.Ф. Шпак, В.А. Хоменко).

2. В Інституті геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР отримані вагомні результати стосовно геологічної будови земної кори і верхньої мантії за допомогою комплексу геофізичних методів (сейсмо-, граві-, магнітометрії та геотермії), зокрема літосфери України та прилеглих територій. Фундаментальні результати були одержані в рамках міжнародних проєктів при виконанні регіональних сейсмічних досліджень земної кори і верхньої мантії України, Південно-Східної Європи та Індії. Встановлені загальні закономірності будови для різних геоструктур: щитів, плат-

форм, западин, перехідних зон від континентів до океанів, глибоководних западин, структур океанічного дна (А.В. Чекунов, В.Б. Соллогуб, З.О. Крутиховська, В.І. Старостенко, Є.Г. Булах, С.С. Красовський, Р.І. Кутас та ін.). Вчені Відділення геодинаміки вибуху досліджували фізичні аспекти вибухового деформування і методи його керування, а також створили нові технології і засоби їх реалізації, зокрема для будівництва каналів (В.А. Даниленко). Полтавська гравіметрична обсерваторія виконала високоточні спостереження коливань широти для визначення руху земних полюсів. Результати цих спостережень дозволили одержати важливі фундаментальні дані про рух земних полюсів, вивчити деякі тонкі ефекти обертання Землі (М.І. Панченко, В.Г. Булацен).

3. Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР на чолі з директором-організатором М.П. Семененком здійснив фундаментальні дослідження з геохімії, петрології і металогенії. Розроблені теоретичні основи металогенії докембрію Українського щита (Я.М. Бєлєвцев, Г.І. Каляєв, В.І. Скаржинський та ін.). Фундаментальне значення мали праці Є.К. Лазаренка та О.С. Поваренних з кристалохімії, теоретичної та регіональної мінералогії. Набув розвитку новий науковий напрям – абсолютна хронологія (М.П. Щербак). Опрацьовано нові теоретичні положення у вивченні геологічних процесів на фізико-хімічній основі, зокрема утворення докембрійських залізистих кварцитів (Ю.П. Мельник). Запропоновано сучасні мінералогічні і геохімічні критерії пошуку корисних копалин.

4. Інститут геохімії горючих корисних копалин АН УРСР розробив наукові основи пошуку та розвідки родовищ нафти, газу, вугілля, горючих сланців і сірки в межах України. На основі

втілення теоретичних розробок В.Б. Порфир'єва (теорія мінерального синтезу нафти і газу) та його учнів і послідовників, серед яких Г.Н. Долєнко (створив модель формування нафтогазових родовищ у зв'язку з процесами у верхній мантії Землі) та Е.Б. Чекалюк (термодинамічне обґрунтування генезису нафти у верхній мантії), стало можливим відкриття родовищ вуглеводнів на великих глибинах та у кристалічних розущільнених породах Дніпровсько-Донецької западини.

5. Вчені Морського гідрофізичного Інституту АН УРСР розробили теоретичні засади, методи та технічні засоби дистанційного дослідження океану за допомогою штучних супутників Землі, а також першу в країні систему збору, передачі й опрацювання інформації про фізичні поля океану (А.Г. Колесников, Б.О. Нелєпо, В.І. Скуріхін), побудували єдину модель циркуляції океану й атмосфери (В.І. Бєляєв, О.Д. Федоровський, О.О. Безбородов, Л.М. Іванов), розробили теоретичні основи розрахунку і прогнозування океанічних хвильових процесів (Л.В. Черкесов). Результати багаторічних міжнародних досліджень Тропічної Атлантики були узагальнені у виданні Міжурядовою океанографічною комісією ЮНЕСКО двотомника «Океанографічний атлас Тропічної Атлантики» (А.Г. Колесников, Б.О. Нелєпо, В.М. Єремєєв, В.О. Іванов та ін.).

***Подяка.** За виправлення деяких фактичних даних, наведених у рукопису другої частини статті, автори вдячні помічнику президента НАН України, кандидату геолого-мінералогічних наук В.М. Палію, який є співавтором використаних нами історико-хронологічних видань стосовно НАН України (Палій, Храмов, 2013; Національна..., 2013).*

У другій частині статті у хронологічному порядку наведені основні історичні події в датах, фактах та особистостях становлення і розвитку установ Відділу наук про Землю АН УРСР від заснування у 1963 р. і до набуття Україною незалежності у 1991 р. Наведено перебіг подій стосовно змін назви: Відділ наук про Землю і Космос АН УРСР (1963–1972), Відділення наук про Землю (1972–1980), Відділення геології, геофізики та геохімії АН УРСР (1980–1983) та Відділення наук про Землю АН УРСР (1983–1991). Значна увага приділена вагомому внеску фахівців установ Відділення наук про Землю АН УРСР у ліквідацію наслідків найбільшої техногенної та екологічної катастрофи, що сталася 26 квітня 1986 р. на Чорнобильській АЕС. Розглянуті найбільш вагомі досягнення установ Відділення наук про Землю АН УРСР у період становлення й активного розвитку. Це своєрідний звіт найбільш значущих подій і фактів з життя Відділення наук про Землю НАН України та персональних відомостей і наукових здобутків членів Академії, обраних у розглянутий період.

Список літератури

- 80-річчя члена-кореспондента НАН України Р.Я. Бєлєвцева. *Вісн. НАН України*. 2017. № 7. С. 109.
- Академік Шестопалов Вячеслав Михайлович (до 80-річчя від дня народження). *Геол. журн.* 2016. № 3 (356). С. 124–126.
- Батраков Г.Ф. Экспедиционные исследования на НИС «Академик Вернадский». Севастополь: ЭКОСИ-Гидрофизика, 2008. 424 с.
- Відділення наук про Землю. Київ: Поліграфія ТОВ «Макрос», 2003. 272 с.
- Гожик П.Ф. Видатний вчений-геолог – академік НАН України Євген Федорович Шнюков (до 90-річчя від дня народження). *Геологія і корисні копалини Світового океану*. 2020. Т. 16, № 1. С. 5–9. <https://doi.org/10.15407/gpimo2020.01.005>
- К 90-летию со дня рождения Константина Федоровича Тяпкина. *Геофиз. журн.* 2017. Т. 39, № 2. С. 158–169.
- НАН України. Керівництво. 1918–2018: біогр. енциклопед. слов. Київ: Фенікс, 2018. 256 с.
- Нариси про видатних людей Донбасу. Донецьк: Схід. вид. дім, 2011. 216 с.
- Наукові установи України. Довідкове видання. Київ: УкрІНТЕІ, 2013. 220 с.
- Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування. Київ: Вид-во КММ, 2008. 624 с.
- Національна академія наук України. 1918–2013. Хронологія. Київ: Фенікс, 2013. 528 с.
- Національна академія наук України. Видатні досягнення. 1918–2018. Київ: Фенікс, 2018. 320 с.
- Олександр Дмитрович Федоровський (до 90-річчя з дня народження). *Укр. журн. дистанц. зондування Землі*. 2021. Т. 8, № 1. С. 45–46. <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001227959>
- О.М. Маринич: життя у служінні людям: до 95-річчя від дня народження. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2015. 352 с.
- Павлюк М., Назарчук З. Академік Григорій Назарович Доленко – корифей нафтогазової геології, великий організатор науки та справжній патріот України (до 100-річчя від дня народження). *Геологія і геохімія горючих копалин*. 2017. № 170–171. С. 11–14.
- Палій В.М., Храмов Ю.О. Національна академія наук України. 1918–2013. Персональний склад. 6-е вид., доп. і випр. Київ: Фенікс, 2013. 444 с.
- Половко С.Г. Школа морської гідрогеології А.Є. Бабинця в дії. *Геологія и полез. ископаемые Мирового океана*. 2010. № 2. С. 85–91.
- Старостенко В.І. Геолог дальнього плавання, начальник експедиції 19-го рейса НИС «Академик Вернадский» в Індійському океані – Е.Ф. Шнюков. *Геологія і корисні копалини Світового океану*. 2020. Т. 16, №1. С. 11–35. <https://doi.org/10.15407/gpimo2020.01.011>
- Старостенко В.І., Коболев В.П., Кучма В.Г. К 90-летию со дня рождения Анатолия Васильевича Чекунова. *Геофиз. журн.* 2022. Т. 44, № 2. С. 170–176.
- Старостенко В.І., Коболев В.П. Відділення наук про Землю НАН України – 60 років. *Геофиз. журн.* 2023. Т. 45, № 4. С. 178–184.
- Шаталов М.М. Творці тектоорогенії. До 110-річчя академіка В.Г. Бондарчука і 90-річчя академіка І.І. Чебаненка. *Вісн. НАН України*. 2015а. № 6. С. 89–95.
- Шаталов Н.Н. Памяти выдающегося тектониста академика Ивана Ильича Чебаненко (к 90-летию со дня рождения). *Геол. журн.* 2015б. № 2 (351). С. 133–137.
- Шаталов Н.Н. Памяти известного геолога-нефтяника Владимира Константиновича Гавриша (к 90-летию со дня рождения). *Геол. журн.* 2015в. № 2 (351). С. 138–141.
- Шестопалов В.М., Онищенко І.П. Андрій Євтихійович Бабинець (до 100-річчя від дня народження). *Геол. журн.* 2012. № 1 (338). С. 111–113.

References

- 80-th anniversary of Corresponding Member NAS of Ukraine R.Ya. Belevtseva. 2017. *Visnyk NAN Ukrainu*, (7): 109 (in Ukrainian).
- Academician Shestopalov Vyacheslav Mikhaylovich (to the 80th anniversary). 2016. *Geologichnij zhurnal*, 3 (355): 124–126 (in Ukrainian).
- Batrakov G.F. 2008. Expeditionary research on the R/V “Akademik Vernadsky”. Sevastopol: ECOSI-Gidrophysics (in Russian).
- Department of Earth Sciences. 2003. Kyiv: Polygraphy LLC “Makros” (in Ukrainian).
- Gozhik P.F. 2020. Famous scientist-geologist – academician of the National Academy of Sciences of Ukraine Yevgen Fedorovich Shnyukov (to the 90-th anniversary). *Geologiya i korysni kopalyny Svitovogo okeanu*, 16 (1): 5–9. <https://doi.org/10.15407/gpimo2020.01.005> (in Ukrainian).
- To the 90th anniversary of the birth of Konstantin Fedorovich Tyapkin. 2017. *Geophys. Journal*, 39 (2): 158–169 (in Russian).
- NAS of Ukraine. 2018. Guide. 1918–2018: biographic encyclopedic dictionary. Kyiv: Fenix (in Ukrainian).
- Essays about the prominent people of Donbass. 2011. Donetsk: Eastern Publishing House (in Ukrainian).
- Science institutions of Ukraine. Information edition. 2013. Kyiv: UkrINTEI (in Ukrainian).
- National Academy of Sciences of Ukraine. 2008. 1918–2008: to the 90th anniversary of the foundation. Kyiv: KMM Publishing House (in Ukrainian).
- National Academy of Sciences of Ukraine. 2013. 1918–2013. Chronology. Kyiv: Fenix (in Ukrainian).
- National Academy of Sciences of Ukraine. 2018. 1918–2018. Outstanding achievements. Kyiv: Fenix (in Ukrainian).
- Oleksandr Dmytrovych Fedorovskyi to the 90-th anniversary from his birth. 2021. *Ukrainian journal of remote sensing*, 8 (1): 45–46. <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001227959> (in Ukrainian).
- O.M. Marinich: life in service to people: to the 95th anniversary from his birth. 2015. Kyiv: Publishing center “Kyiv University” (in Ukrainian).
- Pavlyuk M., Nazarchuk Z. 2017. Academician Grigoriy Nasarovich Dolenko – coryphaeus of the oil and gas geology, great organizer of science and true patriot of Ukraine (to the 100th anniversary from his birth). *Geologiya i geokhimiya goruchikh kopalun*, 170–171: 11–14 (in Ukrainian).
- Paliy V.M., Khramov Yu.O. 2013. National Academy of Sciences of Ukraine. 1918–2013. Personal composition. 6th ed., add. and ex. Kyiv: Fenix (in Ukrainian).
- Polovko S.G. 2010. School of Marine Hydrogeology of A.E. Babintsya in action. *Geologiya i korysni kopalyny Svitovogo okeanu*, (2): 85–91 (in Ukrainian).
- Starostenko V.I. 2020. Ye.F. Shnyukov – famous marine geologist, head of the expedition of 19th scientific trip of the research vessel “Akademik Vernadsky” to the Indian Ocean (to the 90th anniversary). *Geologiya i korysni kopalyny Svitovogo okeanu*, 16 (1): 11–35. <https://doi.org/10.15407/gpimo2020.01.011> (in Russian).
- Starostenko V.I., Koboлев V.P., Kuchma V.G. 2022. To the 90th anniversary from the birth of Anatoly Vasilyevich Chekunov. *Geophys. Journal*, 44 (2): 170–176 (in Russian).
- Starostenko V.I., Koboлев V.P. 2023. 60th anniversary of the Earth Sciences Department of the NAS of Ukraine. *Geophys. Journal*, 45 (4): 178–184 (in Ukrainian).
- Shatalov M.M. 2015a. Creators of tectoorogeny. To the 110th anniversary of academician V.G. Bondarchuk and 90th anniversary of academician I.I. Chebanenko. *Visnyk NAN Ukrainu*, (6): 89–95 (in Ukrainian).
- Shatalov N.N. 2015b. To the memory of the outstanding tectonist Academician Ivan Ilyich Chebanenko (To the 90th anniversary from his birth). *Geologichnij zhurnal*, 2 (354): 133–137 (in Russian).
- Shatalov N.N. 2015в. To the memory of the famous oil geologist Vladimir Konstantinovich Gavrish (To the 90th anniversary from his birth). *Geologichnij zhurnal*, 2 (354): 138–141 (in Russian).
- Shestopalov V.M., Onishchenko I.P. 2012. Yevtykhiyovych Babynets (to 100th anniversary from his birth). *Geologichnij zhurnal*, 1 (352): 111–113 (in Ukrainian).